

קטאן
קטאן וברזנות

קטאן מ.צ., עצבתנא (הליגה שלנו). בגדאד 1948.
קטאן מ.צ., 'השראה מיום האדמה - זכרונות מבגדאד',
אלאתחאר (ישראל), 6.7.1976.

ראיונות

עזרא גבאי, 14.11.1990.

משה חורי, 18.3.1990.

נעים סלמאן, 15.9.1991.

יצחק כרם

יוון והעלייה הבלתי-לגלית, 1934-1947^(*)

חלקם של העם היווני וממשלתו בהיסטוריוגרפיה של ההעפלה והעלייה הבלתי-לגלית בשנים 1934-1947 טרם הואר דיו. ביוון יכולו פליטים יהודים שבדחו מהכיבוש הנאצי לעבור ולמצוא מקלט ומני, וללא תמיכתה של ממשלת יוון לא היתה ההתארגנות יכולה להתבצע. עד סיום מלחמת העולם השנייה, היתה יוון המקום המרכזי לחכירת אוניות להעפלה ולמציאת צוותים להפעלתן. הספנים היוונים, ביוון ומחוצה לה - ביוגוסלביה וברומניה - היו לא פעם היחידים שהסכימו לסכן את עצמם ואת רכושם בפעילות כזאת. גם אם הספנים היוונים פעלו ממניעים של בצע כסף, נוצרו קשרים הדוקים ותנועות ההעפלה יכלו לסמוך על כמה ספנים מתמידים ואחראים. בזמן השואה, תחת לחץ ופיקוח גרמני, יכל המפעל להמשיך ולהתקיים בזכות קשרים שנכנו בתחילת הדרך ביוון בין הרוויזיוניסטים והמוסד לעלייה ב' לבין בעלי הספינות היווניים. לאחר השואה, עזרו אנשי קשר ותיקים ביוון לארגן אוניות להעביר יהודים מיוון לארץ ישראל תוך עזימת-עין של שלטונות יוון. גורמים שונים ביוון גם עזרו לספניה להתחמק מסכנות שארבו במימי יוון.

עדיין לא ניתן לעיין בחומר ארכיוני יווני הקשור ליחסה של ממשלת יוון להעפלה, ואולם ממקורות ארכיונאיים ישראלים ובריטיים, ומפרסומים שונים אפשר להרכיב תמונה על חלקה של יוון בפרשת ההעפלה.

בשנות השלושים, לא יכלה ההנהגה הפוליטית היוונית לחרוג מההנחיות שהכתיבו הבריטים נגד ההעפלה, אך פוליטיקאים בכירים ופקידים נטלו שוחר כדי להתיר פעילות זו והיו שסייעו גם ללא תמורה. מחקרים אחרים עסקו בתפקיד הפעיל שמילאו גורמים יוונים בהצלה ובהעפלה בתקופת השואה ובשנותיים שלאחריה. ההשתתפות הפעילה של יהודי יוון בהתנגדות הלאומית היוונית נגד האיטלקים והגרמנים בזמן מלחמת העולם השנייה, תרמה לעזרה היוונית להצלה של יהודים בדרום יוון, שכללה את העברתם לתורכיה בספינות דיג במסגרת ההעפלה. לאחר המלחמה, אף מסתבר שגורמים בממשלת יוון סייעו להסעית הבריטים ולהצלחת הפלגות העפלה מיוון.

* שרף: יעקב סתר

1934: ראשית ההעפלה מיוון

ב-1934 יצאו מיוון שלוש אוניות: ה"וולוס" א' ו"ב", של ההגנה, וה"יוניון" של הרוויזיוניסטים.

השגת ה"וולוס", האוניה הראשונה שהפליגה מיוון, לא היתה משימה קלה. ב-1934 עמד אברהם האפט מקיבוץ דגניה ב' לצאת לשליחות של "החלוץ" בפולין. קודם שיצא, נקרא להיפגש עם אליהו גולומב, מפקד ההגנה, אשר שכנע אותו לעודד עלייה עצמית ללא דשות לגוכת המספר המצומצם של סרטיפיקטים שהקציבו הבריטים לארץ ישראל.¹ על יהודה ברגינסקי מקיבוץ גבעת השלושה הוטל לארגן את הפעולה באופן מעשי ולוי שורץ, שהיה גזבר של "החלוץ" בוורשה מ-1932, ריכז את הכספים, דאג לצירוף ומזון ועמד ללוות את המעפילים, יחד עם זאב שר, ברכבת מפולין לפיראוס. אחר-כך המשיך שורץ לארץ ישראל באוניה יחד עם שלושה בחורים צעירים שנשלחו מהארץ מטעם ההגנה ליוון להיות מלווים.² ברפ"ל, שליח ההסתדרות שעסק בארגון עלייה,³ חיפש בינתיים אונייה מתאימה ביוון. ולאחר-כך הצטרף אליו האפט. ברפ"ל קיבל שם של יהודי מקומי תושב אתונה בשם ויקטור מאיר, שהיה חיל גרמני במלחמת העולם הראשונה והתיישב בבירת יוון. למאיר היו קשרים בממשלת יוון, הוא היה בעל גיסיון במשא ומתן עם יוונים. לאט לאט הלכה מעורבותו וגברה והוא נעשה דמות מכרזת בארגון ההעפלה ביוון עד המחצית השנייה של שנות ה-40. הוא זכה לכינוי "טנור" בזכות קולו הערב. לצדו נעשה גם אריסטו חורילוס, יווני נוצרי מקומי שהיה בקיא בענייני הנמל, לעודד בשכר לשנים הבאות עבור המוסד לעלייה ב'. באמצעות שניהם פגש ברפ"ל בעל אונייה ורב-חובל בשם מקרוס,⁴ שהיה בעל עבר עשיר בהברחות ובקשרים עם פקידי ממשלה יוונים, שעצמו עין מעיסוקת מפוקפקות תמורת שוחד.

ודניקוס, אחד האחים ממשפחה של בעלי ספינות, שהיה בעל עבר עשיר בפעולות הומאניטריות, ובהמשך יהיה לידיד נאמן של תנועת ההעפלה, חקר למוסד לעלייה ב' את הספינה וולוס (ביוונית "חץ"), בעלת תפוסה של 150 איש. אולם ברפ"ל והאפט לתצו על מקרוס להגדיל את תפוסתה ל-350 נוסעים. מאחר ששכרו של מקרוס התבסס על מספר הנוסעים, הוא הסכים להגדיל את מספר הנוסעים למרות הקשיים. האוניה נרשמה להפלגה כשהמסדה המצוהרת שלה היתה הסעת סטודנטים "לטיור בחופי הים התיכון".⁵ הותלט להפליג דרך איטליה ובאמצע הים, לפנות לכיוון ארץ-ישראל.

המארגנים היו חסרי גיסיון והמעפילים היו הפחות מתאימים לנטיעה מבחינת המשמעת שנדרשה מהם ואף מבחינת המשימה התלווית שנועדה להם

בארץ ישראל.⁶ בגלל סודיות המבצע התקשו המארגנים להעביר את הכסף מורשה לאתונה. הקבוצה כללה קרובי חלוצים, שלא היה להם כל מושג מה ציפו מהם וכיצד להתנהג. כדי להתחמק, בדרך מפולין, מאנשי הכולשת של משטרת ארץ ישראל (ה-C.I.D.: Criminal Investigation Department), לא עשו הפעילים בגאליציה, לאטביה ומדינות אחרות מיון זהיד במעפילים, וכך הגיעו לאתונה יהודים שלא היו מוכנים לקשיים שיהיו מנת חלקם בדרך לארץ ישראל. בדרך מורשה לאתונה, גנבו כמה מעפילים דברי מזון ממזנונים בתחנות הרכבת. כשהגיעו המעפילים לתחנת הרכבת באתונה, נוצר תוהו ובוהו. כיוון שלא נעזרו בסוכני נסיעות מקומיים באתונה התקשו למצוא לינה במלונות ל-350 אנשים, ומצאו סידור ל-50 איש בלבד. בהעדר מקום איחסון למזוודות בתחנה, גדמו העולים ומזוודותיהם לצפיפות ברציף. התקבלה הודאה להתפנות בתוך שעה מתחנת הרכבת ו-50 האנשים הראשונים הופנו לחדרי מלון. האפט, מרוב מאמץ והתרגשות, קיבל שטף רם, הופנה לבית תולים ואחר כך שב לארץ.

לאחר שכולם פונו מהתחנה וחיכו בחוץ, עבר במקרה במקום בעל מלון יהודי בשם ארדיטי והתעניין אם יש יהודים בתוך התמון הזה של זרים. בתוך חצי שעה, הוא מצא מקומות לינה לכולם. וכך התרוקן הרציף דקות אחדות לפני בואם של שלושה סוכנים בריטים שעקבו אחרי קבוצת המעפילים. ביולי 1934, לאחר נסיעה של ארבעה ימים, הגיעה האוניה בסופו של דבר לחוף תל-אביב. בקבוצות של 30, הורדו הנוסעים לספינות אחדות. אדגון ההורדה היה לקוי מאוד ושני מעפילים מתו במהלכה. המשטרה חקרה את הפרשה ואנשי ההגנה סיפרו שהשניים נרצחו בידי דייגים. בהעדר ראיות, סגרה המשטרה את התיק.⁷

באותה שנה יזמו הרוויזיוניסטים הבאת אוניית מעפילים משלהם.⁸ מאו שהוגברה השמירה בגבולות היבשתיים של ארץ ישראל ב-1933, החליטה ההצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה) לארגן עלייה בלתי-לגלית דרך הים. שלושה נציגים שלה נפגשו עם צבי הרמן סגל, נציג חברת ספנות גדולה בדנציג, שהמליץ לחכור אונייה קטנה ביוון ולהפליג מסנה לפלשתינה. הוא אף יזם קשר עם עורך-דין יווני בפריז אשר סייע להם לחכור את האוניה "יוניון". 117 איש עלו באתר מאיי יוון לאוניה, שהיתה בנויה ל-100 איש, והפליגו לארץ ישראל. בלילה, מול גני התערוכה בתל-אביב, הורדו 100 מעפילים לחוף. מטוס משטרה זיהה את האוניה שהתרחקה מנקודת התורדה. הגיעו אנשי המשטרה ואסרו 17 עולים ו-3 נעדים מת"א, שחינוי "מכבי", שהיו על יד האוניה לבושים בבגדי ים. שלושת הנערים התקרבו לאוניה בתמימות בשראו את איתותיה לעזרה. נעצרו גם החובל וצוות האוניה. כל האסורים

בכלאו ביפו. בהתחלה ביקשה המשטרה להעמיד לדין את 17 העולים, אך ההאשמות נתבטלו. העולים נכלאו מבלי שיובחר להם מה יעלה בגורלם. מיואשים, פתחו בשביתת רעב והועברו למצצר בחיפה. לאחר חודש ימים, גורשו מפלשתינה דרך הים. כיוון שלא היו ברשותם מסמכים, לא יכלו השלטונות לגרשם לארצות מוצאם. בעל האונייה, ספירו טיפאלדו, והתובל ואן זאקוניס, יחד עם שלושת הכתורים, הועמדו לדין. בעל האונייה הכחיש את האשמות נגדו – הבאת עולים לפלשתינה ללא אישורים. הוא טען שמעולם לא היה כת"א או בפלשתינה. הוא שמע שיהודים חוזרים לארץ-ישראל כמו שהיוונים חזרו מתורכיה ליוון, ולכן לא תיאר לעצמו שיש חוק האוסר עליהם לשוב ל"ארצם". הוא טען שהיהודים עלו על אונייתו בידעית ממשלת יוון. הוא התקשה להבין כיצד הפך את החוק בהבאת יהודים שגורשו מיוון לארצתם. למרות התיגון שלו והצדקותיו, הוטלו על בעל האונייה מאסר של חצי שנה וקנס של 100 לירות. החובל נענש במאסר של שלושה חודשים וקנס של 50 לירות. הנעדים הוענשו במאסר של 4 חודשים או קנס של 50 לירות.

בספטמבר 1934 שוב הפליגה ה"זולוס" מיוון. מקרוס הסכים להחכיר שוב את האונייה, כדי להתחמק מעיני האנגלים. החליטו ברפל וברגינסקי שהמעפילים יפליגו מווארנה, בולגריה. לאחר שה"זולוס" הפליגה מפיראוס והגיעה לווארנה, הגיעו למקום ברכבת 350 תלוצים מפולין, מליטא ומצ'כיה. הצטרפו אליהם גם עולים מבלגיה שהגיעו לגבול צ'כיה. ב-6 בספטמבר יצאה האונייה לדרך, לארץ ישראל. כבר במעבר הדרדנלים, גילתה הכוללת האנגלית את האונייה. לאחר נסיעה של כמה ימים, ב-13 בספטמבר, היא התקרבה לחופי פלשתינה. 48 אנשים הספיקו לרדת לחוף לאחר שהועכרו לאונייה קטנה. בגלל סערה, לא יכלו להוריד יותר, והאונייה יצאה לים. למחרת בלילה התקרבה האונייה לחוף ונתגלתה על ידי זרקורים של האנגלים. היא ניסתה לסגת, הפחם הלך ואול, אולו המים, ובמצב של ייאוש, קיבלה האונייה מקלט בטריפולי (סוריה). שם, קיבלו המעפילים מזון ומים, אך לא פחם. לאחר ארבעה ימים הגיעה האונייה לאי סירוס, שם קיבלה פחם והפליגה לפיראוס. בפיראוס סירב מקרוס להפליג שוב אם לא יתמו איתו על חתה חדש, ויובטח לו שכר נסיעה מלא. ברפל וברגינסקי נשאו ונתנו עמו וב-28 בספטמבר לאחר שהושגה הסכמה, שלח מקרוס צוות חדש והאונייה הפליגה שוב.⁹

המלחים מטעם ההגנה שהיו בחפלינה הקודמת נשארו גם בחפלינה זו ולאחר ארבעה ימים, התקרבה האונייה לחיפה. 15 חברי ההגנה שבאו מהחוף התקרבו לאונייה והזהירו שהמשטרה הבריטית סגרה הרמטית את חופי ארץ ישראל. נרגזים ומאובזבים חזרו המעפילים לים. רב החובל סירב להתקרב לחוף מחשש

שהשלטונות יעמידו לדין אותו ואת צוותו ויחרימו את ספינתו. הספינה המשיכה אפוא לשוט בקירבת חופי ארץ ישראל וכל אימת שהזרקורים הבריטיים זיהו אותה הצליחה האונייה לחמוק. שוב אולו המים ותאוכל, והנוסעים דעבו וצמאו. העיתונות היהודית עקבה אחר מסע הגדודים, תיארה את סבל הנוסעים וגינתה את ממשלת בריטניה אשר סירבה לפתוח את שערי פלשתינה. האנגלים הפיצו שמועות שהם מוכנים להתיר לעולים להיכנס לארץ ישראל בתנאי שהסוכנות תקציב להם אשרות כניסה. כך הפכו את הסוכנות היהודית לאחראית על גורל המעפילים.

האונייה המשיכה לשלונקי ובבואה לעיר ב-12 באוקטובר, לא הרשו לה השלטונות היוונים לעגון בנמל, והיא נאלצה להישאר מחוץ לנמל. היוונים בינו את הספינה "אוניית הרפאים" או "אוניית השרים", ואולם תמורת מחיר מופקע הסכימו השלטונות לספק מזון לנוסעים.¹⁰

בהווה בין בעל האונייה ובין המארגנים היה סעיף שקבע שאם מסיבה כלשהי ייאלצו הנוסעים להישאר באונייה, על המארגנים יהיה לשלם וולד לאיש ליום עבור הוצאות החזקה (בלומר, 350 וולד ליום עבור כל הקבוצה). הנוסעים נכלאו בתוך האונייה כחורשיים בצפיפות וייאוש. מדי פעם נשלחו אליהם שליחים מארץ ישראל – יהודה ברגינסקי, סברדלוב וברוך ניב – ומ"החלוק" בפולין, כדי לשפר את מצב רוחם ולעורדם. השליחים אף ניסו להשפיע על השלטונות היווניים לאפשר לנוסעים לחזור ליבשה ולהישלח חזרה לארצות מוצאם.¹¹

ממשלת יוון ביקשה ערבונות שיש ברשות הנוסעים ויזות למדינות שבשטחן יעברו בדרך לארצות מוצאם. פולין לא הסכימה להעניק אשרות מעבר לחלוצים בעלי בתינות ליטאית עקב העדר יחסים דיפלומטיים בינה לכין ליטא בשל הסכסוך על העיר וילנה. דוד סברדלוב, אשר הספיק ליצור קשר עם אנשי ציבור אתונאיים, נפגש יחד עם ברגינסקי, עם מנטש בסנצ'י, יהודי שלוניקאי, עורך העיתון היומי "L'Independant" וחבר הפרלמנט היווני. בסנצ'י וסנטור יהודי אחר, סאקי, השתללו אצל ראש הממשלה צ'ילדאריס, שנטה לאשר לפליטים זכות מעבר ביוון, אך ביקש לשמוע את דעתו של שר החוץ, מטקסס.¹² שר החוץ הביע התנגדות נחרצת בטענה שפעולה כזאת תגרום תגובה שלילית מצד הנציג הבריטי ביוון. חבר פרלמנט אחר הציע שיוון תיתן את אחד מאיית השוממים לצורך התיישבותם של נוסעי ה"זולוס" בעזרת תרומות יהודיות.

היה ברור שהכוללת הבריטית ירעה על ה"זולוס", לכן הורה אליהו גולומב לחפש ספינה אחרת כדי להעביר אליה את המעפילים. באוקטובר נסע ברגינסקי לשלונקי כדי לחכור את האונייה "הלנה" מידי אנשי ים שחפצו

להרוויח בסף רב והיו מוכנים להסתכן בהפלגה לא-חוקית. ואולם בגלל קנאה והתנגדות של בעלי ה"וולוס" היה צורך במשא ומתן מייגע בין ברגינסקי, זאב שרף, (שהוועק לשלונקי ברחיפות), וויקטור מאייד, לבין בעלי האונייה על העברת הנוסעים. לפי מברק מוצפן ששלח גולומב היו האוניות אמורות להיפגש קרוב לסירדהרוס, באי כרתים.

ב-11 בנובמבר, הפליגה ה"וולוס" משלונקי לכרתים. האונייה "הלנה", אשר רבי-חובלה היה בנו של בעל הספינה, הפליגה באותו כיוון. ברגינסקי הגיע לכרתים ופגש את בעל ה"הלנה", וזה דרש תשלום מראש תמורת העברת המהגרים. ברגינסקי נשא כסף רב וחשש מגניבה ומטר לבעל האונייה את הסכום הנדרש. שעות אחדות אחר-כך גורע לברגינסקי שבעל הספינה מבר כרטיסים לנוסעים שרצו להגיע לפיראוס. הוא החליט לשוב לפיראוס ברי לתבוע את בעל הספינה ולקבל את כספו בחזרה, בינתיים נסעה ה"וולוס" למקום המפגש, אך ה"הלנה" לא הגיעה. לאחר שה"וולוס" היכתה לשווא ביס הסוער, היא היפשה מיקלט והגיעה לאי איוס.

כשהשתפר מזג אוויר, חזרה הספינה לשלונקי. ברגינסקי תבע את בעל ה"הלנה", וזה הוייב להתחיר את מחצית הסכום שקיבל.

ברוך ניר והאב שרף חידשו את מאמציהם לשכנע את השלטונות היווניים להרשות לעולים לרדת מהאונייה, אך ללא הצלחה. במקביל, ניסו, באמצעות הקונסול הפולני באתונה, לקבל ממשרד הפנים בוורשה אישור המתיך לחלוצים לחזור לפולין. לאחר מאמצים רבים, הסכימה הממשלה הפולנית לקבל את המהגרים בשטחה בתנאי שיתאספו במקום אחר ויהגרו משם באופן לגאלי לפלשתינה.

לבסוף הסכימה הסוכנות היהודית לחלק לעולים סרטיפיקטים. גולומב החליט להעביר אותם מיוון לרומניה, משם יישלחו לפולין ומשם לארץ ישראל. יחזקאל רבינוביץ נסע לבוקרסט להשיג מהממשלה הרומנית זכות מעבר לפולין. לאחר שקיבל שוחר די גדול, הסכים שר הפנים לקבל את העולים בתנאי שיועברו מיד לפולין. ב-17 בנובמבר, אספה האונייה "המלך קרול" 302 עולים בשלונקי והסיעם לקונסטאנצה. בגואם לפולין רוכזו העולים בזלשצקי, כפר גופש בגבול הפולני-רומני.

הליטאים, שלא יכלו להישאר בפולין, נשלחו לאוד והופשי של דאנציג, שם חיכו לסרטיפיקטים. כדי לנצל אותם ביתר יעילות, אורגנו התונות מזויפות והורכבו משפחות על הנייר. לאחר שלושה חודשי משא ומתן שלחה הסוכנות היהודית אשרות הגירה לנוסעי ה"וולוס", והם הגיעו לארץ ישראל ב-3 בפברואר 1935.¹³ פרשיות ההעפלה משנת 1934 הראו את הקשיים, שבהם כרוכה ההעפלה אך למרות העיכובים עלו רוב הנוסעים ארצה והניסיון

הביא ליצירת קשרים ראשונים בין ארגוני ההעפלה ובין הספנים היוונים.

פעילות החוגים הרוויזיוניסטיים

היוזמה העיקרית לחידוש ההעפלה באה מידי משה קריבושיין (גלילי), עולה מרוסיה שעזב את ארץ ישראל כדי ללמוד באיטליה.¹⁴ באיטליה וגם בצרפת ראה קריבושיין פליטים יהודים מגרמניה¹⁵ שרבים מהם הוחזרו לגרמניה על אף המאמצים העילאיים שעשתה יהדות צרפת למצוא להם מקלט. מסקנתו היתה שאין פתרון לפליטים היהודים המפורדים ברחבי אירופה מלבד העלייה לארץ-ישראל.¹⁶ ד"ר קגן, כירורג ונשיא תנועת "מכבי" בפריז, הציע לקריבושיין להקים ערי מקלט עבור המהגרים, לחסל את הנדידה ולארגן קבוצות שחועברנה לארץ ישראל בדרך לגאלית או בלתי-לגאלית. יחד החליטו להקים ועד ציבורי בשם "אף-על-פי".¹⁷

לאחר שנכשלו נסיונותיהם לשכנע את השלטונות באיטליה ובבלגיה להקצות ערי מקלט ליהודים, פנו ליוון.¹⁸ קריבושיין סבר שקל יהיה לשכנע את יוון לספק אחד או שניים מאייה הרבים לאידגון ההעפלה. הוא סבר שיוון, מדינה ענייה, תהיה מעוניינת לקבל פליטים גם כמקור למטבע חוץ. ועוד יתרונות היו ליוון בעיניהם: העדר בעיה יהודית, וחשוב מכל, קירבתה הגיאוגרפית לארץ ישראל.

בפריז יצרו קריבושיין וקגן קשר עם נציג ממשלת יוון, וזה ריוח עלי-כך לממשלתו. בעצתו נסע קריבושיין ליוון כדי להציג את תכניתו בפני הממשלה. לאחר שהגיש תבנית מפורטת, נאמר לו שלמרות תמיכתה הבלתי מסויגת של ממשלת יוון, היא אינה יכולה להשיב לו בחיוב בגלל קשריה עם בריטניה. כשתזרו לפריז, עצר קריבושיין בווינה, ופגש את ד"ר וולפגנג פון ויזל, ראש הצ"ח (הסתדרות הציונית החדשה) באוסטריה.¹⁹ את ויזל פרל, פעיל בבית"ד ויזר משותף של הרוויזיוניסטים הציוניים הבוגרים, ואת פאול האלר, ראש קבוצת Die Aktion - ארגון לעלייה בלתי לגאלית שהיה מורכב מפעילי התנועה הרוויזיוניסטית ובית"ד ברתבי אוסטריה ושהתכוון להוציא את רוב חברי בית"ד מאוסטריה. בפגישה זו הועלה רעיון להעלות את חברי בית"ד מאירופה על גבי אוניות יוניות.

כדי לבצע את התכנית, היה צורך בכסף ובמעפילים פוטנציאליים אך באוסטריה, שרוב חברי בית"ד בה נמנו עם המעמד הבינוני, לא הסכים איש לנסוע. אנשי די אקסיון פנו אפוא ליהודים מאירופה המזרחית, לקבוצות בית"ד בסלובקיה המזרחית, בקפאטים, רוסייה, ופולין ותוך שבועות אחדים

התחילו להגיע לווינה אנשים. רובם הגיעו ללא דרכונים וכמה מהם נאסרו בגבול האוסטרי כשהתגלה שלא היו ברשותם מסמכים. משטרת וינה היתה מוכנה לשחרר את האנשים בתנאי שיוצאו מהמדינה תוך פרק זמן קצר. את רוב המימון ההתחלתי לפעולה תרם סוחר יהודי עשיר בשם הנס פרץ, גם הקהילה היהודית של וינה תרמה כספים למסדה. ארמון בקוטינגברון, ששכן מדרום לווינה שימש בסיס למפעילים שכאו ממזרח אירופה.

במימון של רוויזיוניסטים בווינה, קנה קריבושיין ספינה בת 50 טון בפידאוס. בתחילת מארס 1937 הפליג קריבושיין לפלשטינה בעזרת שני מלחים יוונים, ועם 15 מפעילים. לאחר שמזג אוויר סוער מנע מהם לעגון צפונית מתחנת רדינג בתל אביב, הם הגיעו למפרץ חיפה. כדי להביא את המפעילים לחוף, היה על קריבושיין להמציא תכנית פעולה. לכרו התגנב לחוף ולאחר סדרת מגעים עם אבא חושי, מזכיר מועצת פועלי חיפה, ועם מהנדס חברת החשמל קופת-מיד ארגן לשעה אחת הפסקת השמל באזור הנמל.²⁰

כיוון שקריבושיין לא הבין בעוד מועד סידור לעולים בארץ, היה עליו לחפש להם בתים. לשם כך יצר קשר עם נציגי אצ"ל (ארגון צבאי לאומי) בעזרתם פוזרו העולים במקומות שונים והוא תכנן עמם סידורים להורדת מפעילים בעתיד.²¹

עתה חיפש קריבושיין דרכים לחזור לאירופה ובינתיים עיברת את שמו לגלילי.²² בעזרת ערי ז'בוטינסקי, נציב בית"ר בארץ ישראל, הפליג מחיפה לפידאוס, ושם גילה שאונייתו טרם הגיעה. בזמן ההמתנה, יצר גלילי קשרים עם יהודים אוטונומיים בעלי ספינות, ומלחים לצורך נסיעות עתידיות. בינתיים התברר לגלילי שספינתו חזרה לאחד מגמלי יוון ורכוש העולים שהיה בה ניצל על ידי בעל הספינה, ובהפלגה הבאה לפלשטינה, יוכל לקחתו איתו.

גלילי טר לווינה וזכה לקבלת פנים חמה. מרדכי כץ, מזכיר ראשי של בית"ר, הגיע לווינה כדי להיפגש איתו ושניהם סיכמו את תכנית הפעולה הזאת:

- 1) גלילי נוטל על עצמו לארגן "עליות" מסודרות.
- 2) מרדכי כץ יארגן את העולים הפוטנציאלים וחברי בית"ר ויכניסם לעלייה.
- 3) וינה תהיה התחנה המרכזית לעולים. מחנה מיוחד יוקם כדי לאסוף את העולים ולהכניסם בתוך 30 יום למסע.
- 4) מחיר הנסיעה יהיה 15 לירות סטרלינג, כולל שהות במחנה, נסיעה ברכבת, הפלגה באונייה, ודמי קיום עד העגינה בפלשטינה.
- 5) נקודת ההפלגה תהיה עיר חוף באיטליה, יוגוסלביה, או רומניה, לפי החלטת גלילי.²³

לאחר הפגישה יצא גלילי לציכוסלובקיה, רומניה, פולין, ליטא, לטביה, הנציג, בולגריה והונגריה. בכל מקום נפגש עם האחראים מטעם בית"ר וידר את תהליך ארגון המועמדים לעלייה. הוא קבע את תאריך העלייה הבאה וחזר לווינה כדי לעשות את ההכנות הדרושות.

בקוטינגברון, שבקירבת וינה, הוקם מצין מחנה לסטודנטים מארצות המזרח שיוצאים כניכול לטיול משותף. פאול האלר הצליח לסדר שממשלת אוסטריה תנפיק אשרות כניסה לבני-נוער הבאים להשתתף במחנה קיץ. מנהיגי בית"ר בפולין ישראל אפשטיין, מנחם בגין וירחמיאל וירניק עברו את המדינה לאורכה ולרוחבה כדי לגייס חברים שיהיו מוכנים להשתתף בנסיעה לפלשטינה. למרות ההיענות הקטנה, נאספו 54 חברים, 30 מהם מבית"ר, מספר שתאם את המספר שהוקצב לפולין.

התארגנות הקבוצה הוסוותה כסידור סטודנטים לחופי הים האדריאטי. גלילי החליט שהקבוצה תפליג מאלכסנדריה, וכך הושגו ויזות מעבר מיוגוסלביה, איטליה, יוון, ואלבניה.

גלילי שכר קרון מיוחד ברכבת מווינה לפיומה ומקומות בספינה איטלקית שהפליגה מפיומה לאלכסנדריה בעיר נמל באלכסנדריה, חיבתה לבאים אונייה יוונית קטנה שתפקידה היה להעביר את העולים לארץ ישראל.

היו מספר בעיות לוגיסטיות בהפלגה. כדוראציו, אלבניה, בספטמבר 1937, נאלצה קבוצה להתמין ימים מספר לבואה של האונייה היוונית; בגלל סערה שהתחוללה ביום הראשון של ההפלגה, עצרה האונייה באי יווני כדי לחפש מקלט.

לפני ההפלגה לפלשטינה, יצר גלילי מערכת קודים בינו לבין ערי ז'בוטינסקי. בהתחלה, יוער חוף גן ליטובסקי להיות אתר העגינה והירידה לעולים אך לאחר מכן ציין מד פייקוביץ' (אחיו של יגאל אלון ומאוחר יותר ראש אזור בנימינה) שנקודת העגינה תהיה טנטורה, קרוב לחצי האי הסלעי שעל יד החוף. פלוגת בית"ר של זברון יעקב קיבלה על עצמה את האחריות להריר את העולים מהספינה. באוקטובר 1937, חיכתה הפלוגה שני לילות אך האונייה הגיעה בלילה השלישי כאשר בחוף לא היה איש לקבל את פניה ולסייע בהורדת המפעילים. גלילי, במאמציו להגיע לפלוגת בית"ר בזכרון יעקב, נתקע בכפר הערבי קסריה, לבסוף, הגיע לבנימינה ומצא את פייקוביץ'. שניהם חזרו הכושים בכאפיות ערביות. גלילי חזר לאונייה ולמחרת חזרה האונייה והורידה את הנוסעים. משירדו העולים ועמדו במסדר, הריעו בקול את קריאת "תל-חי", וזו העידה את הכלבים מהכפר השכן, לבסוף נודע בואה של האונייה והבריטים אסרו את ערי ז'בוטינסקי וכלאו אותו בכלא עכו. גלילי האמין בתמימות שהוא יהיה לרמות המרכזית במאבק נגד הבריטים.

ולכן לא חסך מאמצים להביא את מעשיו לידיעת הציבור הרחב, גם כדי להראות לאנגלים שאין דבר שירתיע יהודים מלעלות ארצה בכל מחיר.²⁴ גלילי אף האמין שבעתיד יישב בעצמו על התגה של צי אוניות. הוא תפר לעצמו חליפה של אדמירל והפגין בכל הזדמנות את מדי הפיקוד שלו. בקוטינגברון, קיבץ יהוד את מועמדי העלייה ויצר שם אווירה צבאית. הוא אף כלל בסדר היום שיעורי עברית, התעמלות וטקס הנפת הדגל, מלווה בנגינה של הצועדות ותופים. בהפלגתו השלישית, במאסר 1939 מדוראציו הביא גלילי 96 אנשים. לא היו תקלות והעולים חולקו בין פלוגות בית"ר לאונדוריה, בפלשתינה. כוחות הביון הבריטי עקבו אחר ההפלגה, אך לא עצרו או הפריעו לעניינה בטנטורה.²⁵

ככל שהטרור הנאצי גבר והלך, נשארה ליהודים הכריתה להגר או להיות קורבנות של תקיפה, כיוה, השפלה ומאסר במחנות ריכוז. מה שנחשב כהרפתקנות מסוכנת נהפך בין לילה לכורח של הישרדות ממש. חברי תנועת בית"ר ברחבי אוסטריה ביקשו מהאיש, שהצליח עד אז להביא עשרות רבות של יהודים לפלשתינה, לארגן קבוצה גדולה שתפנה את רוב חברי בית"ר מאוסטריה. די אקסיון הציע שגלילי ייסע לפיראוס לחפש אונייה גדולה דיה להעביר מאות נערים. ד"ר וילי פרל וחבריו התחילו לרשום אנשים לעלייה. כעת, כשהמועמדים לעלייה היו אורחים אוסטריים, לא היה אפשר לארגנם ולהעבירם אלא באישורו של אייכמן, ורק עם אישור מפורש להוציא מטבע חוץ מהמדינה.²⁶

כבר שהגיע לוונינה, במאי 1938, החליט אייכמן לפשט את תהליכי ההגירה כדי להיפטר במהירות האפשרית מכמה שיותר יהודים. למטרה זו הזמין את מנהיגי יהדות אוסטריה וראשי התנועות הציוניות וביקש מהם ריחוח על הנעשה עד אז לזירוז ההגירה. מנהיגי הרוויזיוניסטים בווינה, ר"ר ון ויזל, הנס פיירוך, ר"ר אדמונד שכטר, ברחו ממנה לאחר הסיפוח שלפני הפלישה הגרמנית לאוסטריה והטיפו להתרמת סחורה גרמנית, כך נשארו בווינה רק המנהיגים מהשורה השנייה והשלישית.

למרות שאייכמן הבהיר לפרל שאין הוא מאמין בעלייה בלתי לגאלית, פנה פרל לד"ר לנגה, ראש הגסטאפו, וקיבל אישור להוציא מטבע חוץ - 3,500 לירות סטרלינג, שהועברו לגלילי באתונה. גלילי לא מצא אונייה די גדולה להסעת מאות נוסעים, וחבר שלוש אוניות קטנות, ביניהן ה"ארטימיסיה".

הקבוצה האחרונה של "אף-על-פי" יצאה ב-19 ביוני 1938. הגיעו בה בגלוי לאתונה 381 חברי נוער בית"ר וגלילי לבוש מדי אדמירל, ניהל מצעד צבאי ברחובות המרכזיים של העיר. בלילה נכנסו שלוש אוניות לנמל פיראוס, מה שמשך את תשומת לבו של הסגל הדיפלומטי הבריטי אשר החל לפעול

לבלימת ההעפלה היהודית דרך יוון.²⁷ למרות הנוכחות הבולטת של גלילי, הגיעו האוניות לסנטורה ללא בעיות. עד אז היתה זאת העלייה הגדולה ביותר. כתוצאה מהנסיעה התחזקה התנועה הרוויזיוניסטית. אישים מחוץ לחוגי בית"ר והרוויזיוניסטים, שפעלו בתנועת העלייה הבלתי-לגלית וקיבלו חיוזק להמשיך ואף להרחיב את פעילותם: "באוטוכוסיס ציבוריים של 'אגוד' נשלחו האנשים לאור היום מן החוף לישובים שונים... כמה מחברי 'הוועדה היוזמת' לענייני עלייה-ב' שבהסתדרות, אשר תבעו עד עתה הזרות-יתר, הגיעו לידי מסקנה בעקבות המעשה הזה, כי הם הפריזו בהערכת כוחה של המשטרה הבריטית. עתה האיזו בשמעון [י. ברגינסקי], אשר שהה אז בארץ לשם התייעצות, לחזור מיד ליוון כדי לעודד ולהמריץ את החבורה להגברת קצב הפעולה שם".²⁸

עקב המבצע זרמו מאות יהודים אל משרדי התנועה הרוויזיוניסטית בצפייה להגר לפלשתינה. אנשי אצ"ל, אשר היו פעילים בהורדת המפעילים מאז ההפלגה השלישית של גלילי, דרשו עתה תפקיד פעיל יותר בסידורי ההעפלה. הם שללו בחריפות את האופי ההפגנתי של תנועת "אף-על-פי" ולפי בקשתם, החליפו את גלילי בארגון ההעפלה והעמידו את עצמם בראשה.²⁹

האופי ההפגנתי של פעילותו של גלילי משך במהירות את תשומת לבו של השלטון הבריטי והמריץ אותו להתכונן למאבק נגד העפלה. לפני שגלילי התחיל בפעילותו, הוא היה חסר ניסיון ולא השכיל להכין כלים ראויים לפעילותו. היתה זו התנהגות אופיינית לרוויזיוניסטים, אשר לעתים הקדימו הפגנה לפעולה ואפילו הסתפקו בהפגנה כתחליף לפעולה.

הרוויזיוניסטים ביקשו סיוע מהמועצה ליהדות גרמניה כדי לעזור ל-380 המהגרים שהגיעו לפלשתינה אך נענו בשלילה.³⁰

בפלוגות ההכשרה של "החלוץ" בפולין הופעל לחץ לחדש את נסיונות ההעפלה, שהופסקו לאחר בשלון "וילוס ביי". לאחר שההפלגה השנייה הוצלחה של גלילי הגיעה לסנטורה, שלחו חלוצי קלוסובה מכתב לציבור העובדים בארץ ישראל, ודרשו "עליה בכל הדרכים, באישור או ללא אישור - אנהנו מוכנים לכל דבר".³¹

היתה גם הרגשה שהבריטים אינם יכולים למנוע ממש את העפלה. דיפלומטים בריטים התמחו בכתיבת דו"חות על תנועות של עלייה בלתי לגאלית, אך בשטח לא הפגין הצי הבריטי נכונות לעצור את האוניות.

אף שפקידים בריטים, כמו ס"ד קוקורמפאס, מפקח ההגירה, המליץ להוסיף פטרולים ימיים ולהכניס ספינות מנוע ימיות³² הסיכויים למנוע את תנועתן של אוניות ההעפלה היו קלושים בטווח הקצר. ערות להקמת יחידת פטרול חופים כזאת נתגלתה בכתובים³³ לבריטים היתה בקושי היכולת להחזיר

ליוון כתחנת מעבר בלבד, קשיים נגרמו לאורחי פלשתינה ולחברות תיירות ואלה התלוננו בפני ממשלת יוון. לאחר מכן הוגבל החרם היהודי גרמניה ואוסטריה בלבד, ולמעשה גם הוא הופר. לבריטניה לא היה סיכוי כלשהו לקבל את עזרת ממשלת מטקסס במניעת מעבר של "מהגרים בדרך" דרך יוון. באותו הקשר כתב קוקורמפאס:

"The Jewish organization in Greece disposes of considerable sums of money and with their allies in the Aliens Branch and the Greek Ministry of the Interior they will continue to direct their activities from Greece. Greek officials are all out to make as much money as possible by hook or by crook and this owing to the instability of the present Greek government which is liable to be upset at any moment."³⁷

חידוש פעילות ה"הגנה" ביוון

היוזמה לחידוש ההפעלה החלוצית באה מפולין. שם היתה קיימת תנועה של רכבות חלוצים, פרי חינוכן של תנועות-נוער פורחות. אלפים ישבו במחנות הכשרה וחיו חיי סבל ומצוקה בציפייה שעלייתם תאושר. בהמתנה הממושכת היתה משום סכנה להתמוטטות הכשרה החלוצית. עלייה מזורזת של כמה חלוצים יכלה לשמור על תוחלת החיים של המערכת.³⁸

בפלשתינה, לא היו הסיכנות מתאימות להפעלה מאורעות עם הערבים, שיתוף פעולה הדוק התקיים בין הסוכנות היהודית לבין השלטונות הבריטיים, ושררה אופטימיות כלפי ועדת פיל, שזו תקדם את כינונה של מדינה יהודית בקרוב, ואולם, על אף הסיכיות האלה גבר לחץ החלוצים בפולין.

לאחר שהשתתף בקונגרס הציוני העולמי ה-20 בציריך באוגוסט 1937, ביקר ברגינסקי בקיבוץ הכשרה בפולין.³⁹ לאחר שראה את מצוקתם, דיווח למזכירות הקיבוץ-המאוחד על תביעתם של החלוצים לעלות לארץ-ישראל ואמנם לאחר כמה דיונים, החליטה המזכירות לחדש את מפעל העלייה העצמאית. בסתיו 1937, הוטל על ברגינסקי לסוד לנמל אירופאי ולחזור ספינה. דני שינד, אשר כבר נמצא בפולין, נהיה אתראי לארגן את החלוצים, ולוי שוורץ, בעל ניסיון מפרשת ה"וולוס", נבחר לעזור לברגינסקי. שוורץ וברגינסקי פגשו את שינד באתונה, ואף הרשו את הקשר עם ויקטור מאייר, אשר הסכים לעזור להם בחיפוש אונייה. ברגינסקי ושינד נשארו באתונה לחפש אונייה ושוורץ נסע לפולין לארגן קבוצת עולים.

מעפיל לארץ מוצאו כשנתפס. לכן, ציין הנציב העליון לפלשתינה, הרולד מקמיקל, ש:

"the essential objective should be to induce the Greek Government through diplomatic channels to prevent the shipment of the human cargo from Greece."³⁴

יתסה של ממשלת יוון לעלייה הבלתי-לגלית לפלשתינה בתקופה זו היא עדיין תעלומה. לא ידוע מה סוכס בין גילי לבין פקידים ממשלתיים ובאיו מידה כובדו ההסכמים. גילי מסרב להתראיין והפקיד את עדותו בארכיון לתיעד בעל-פה במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים, הוא דרש שהחומר ייפתח לעיון רק חמש שנים לאחר פטירתו.

על פי רוב, לא מנעה ממשלת יוון את המשך ההגירה הבלתי-לגלית. בתגובה לטענותיה של הנציגות הדיפלומטית הבריטית באתונה השיבה ממשלת יוון שלא הבחינה שלממשלת פלשתינה יש עניין למנוע פעילות זו, ושפקידים גבוהים בממשלת פלשתינה עצמו עין כשהורדו יהודים בפלשתינה.³⁵

כשהעלתה הממשלה הבריטית את נושא פיקוח הנסיעה של מהגרים כלתי-לגלית פוטנציאלים דרך יוון, שיתפה יוון פעולה, אך כללים רבים הופרו או קוימו בצורה רופפת. מר אריגאוואן, קצין פיקוח דרכונים בריטי כותב על זה בוו הלשון:

"there was a powerful Jewish Organization in Greece which directed illegal immigration to Palestine and that organization had the support of the highest officials in the Aliens Branch as well as in the Ministry of the Interior. The Greek government had repeatedly promised to prevent illegal immigration of Jews through Greece but the promises were never fulfilled and will never be fulfilled as long as the present Government is in power."³⁶

הפקיד הבריטי הפריז בתיאור כוחה של תנועת ההפעלה ביוון. אולי רצה ליצור רושם של תומרה כדי שכלונדון ידאו כך את המצב.

לאחר שהנציגות הבריטית באתונה הזהירה את ממשלת יוון שגילי עומד בראש הכרחת מעפילים, נאסר גילי בהאשמת עגינה בלתי-יחוקית ביוון. אבל לאחר-מכן שוחרר על ידי תת מוכיר המדינה לבטחון הציבור שסמכותו היתה מעל לזו של המשטרה העירונית. לאחר מגעים בין שלית הור מלכותו ליוון לבין השלטונות היוונים, הודו היוונים לקצינים הקונסולריים שלה בעולם לסרב להעניק ויזות לכל היהודים. ההוראה ניתנה, ואולם לפי פירושה היא אסרה גם את כניסתם ליוון של אורחי פלשתינה שבאו מפלשתינה גם אם באו

מאיד קישר בין שני הארץ-ישראלים ובין הארילוס חורטים, הייל בגמלאות, שהפגין התעניינות רבה ביהדות ובגורל יהודי אירופה.⁴⁰ חורטים לא היה מומחה בספנות ולא ניתן ככישרון מיוחד במשא ומתן עם אנשי ספנות פיקחים, אך מסירותו וידיעתו הבסיסית את השפה הגרמנית סייעה לו לשרת כמתרגם בין השליחים לבעלי הספינות. ובך נמצאו מברית ורבי-חובל מנוסה. ואולם בוועד הפועל של ההסתדרות היתה מחלוקת בקשר לחידוש עלייה העצמאית. פגישה קבוצתית התקיימה בין בן גוריון, אביגור, ישראל גלילי, ישראל בן-יהודה (מזכיר הקיבוץ המאוחד), וואב שינד. בן-גוריון סבר שעלייה ב' מסכנת את המאבק לעלייה לגאלית. לא התקבלה החלטה וגלילי הסיק שהוא חופשי לפעול על פי הצורך. גלילי ואנצו סרני שהיה באותה עת בשליחות בסקנדינביה, ניסו לגייס כספים, בהסתדרות - המשיך בן גוריון להתנגד בתוקף לרעיון, ובינתיים חזר שינד ליוון כדי להמשיך את התהליך.⁴¹ חורטיים ימים התרוצצו ברגינסקי, חורטים ושינד בגמל עד שמצאו רבי-חובל בשם מאכרוס, שהציע להם ספינה בשם "פוסידון". האונייה נשלחה מפיראוס לקודינתוס כדי להתחמק מעיני הבריטים. ב-3.1.38 עוכה קבוצה של 65 חלוצים מפולין את הנמל הקסן לאבריון, ואחרי 12 יום הגיעה האונייה לחופי הארץ. צוות האנייה בפיקודו של דוידקה נמרי עשה עבודה מצוינת בהורדת הנוסעים, ולאור התצלחה הצטרף צבי יחיאלי לקבוצה באתונה בחיפוש אחר ספינות גדולות יותר. האונייה "ארטימיסיה" נבחרה להחליף את ה"פוסידון" כיוון שהיתה גדולה יותר. ב-19 אפריל 1938 באה הארטימיסיה לארץ ישראל ועל סיפונה 128 חלוצים. בהפלגה השנייה של הארטימיסיה, הוסעו 157 חלוצים מן ה-18 עד ה-23 ביולי 1938.⁴²

אך תנאי העבודה הלכו והידרדרו. הופעתו ההפגנתית של גלילי עוררה את תשומת לבו של הנציגות הבריטית באתונה וזו לחצה על ממשלת יוון לאסור את כניסתם של מארגני ההעפלה לתחומיה. לאחר שהרוויזיוניסטים צעדו ברחובות אתונה נושאים דגלים ציוניים, ראו בהם שלטונות אתונה מעשה פוגע ויחסם לתנועת ההעפלה נעשה שלילי יותר. נאסרה מכירת כרטיסי נסיעה באונייה ליוון ליהודים מארץ-ישראל. לנוסעים היהודים במחלקה הראשונה בלבד היה מותר לרדת באופן זמני בפיראוס, שם עגנה האונייה ל-36 שעות. יהודה ברגינסקי, אשר נסע ליוון ביולי 1938 באונייה פולנית, נאלץ לקנות כרטיס עד קונסטנצה, שברומניה.⁴³

עקב זאת העלו בעלי הספינות את מחיר שירותיהם לרמה כזאת שלא היה אפשרי לעמוד בהם. לדברי לוי שוורץ שתי הממשלות בפלשתניה היו עוינות להם: הממשלה הבריטית והנהלת הסוכנות היהודית. כתבה ברכה חבס: "זמן לא רב הוטל איסור חמור על ספינות נושאות דגל יוון להסיע מעפילים בים

התיכון, למרות אחדת ההמונים ביוון למפעל הציוני.⁴⁴ בפועל, נמשך מצב זה עד סיום מלחמת העולם השנייה, אך האוניות עדיין נקנו ביוון.

עבר הקיץ ולא נעשתה כל פעילות. ואולם בנובמבר 1938, לאחר האירועים של ליל הבדולח בגרמניה וכינוס הוועד הפועל הציוני בלונדון, החליטו מנהיגי תנועת העבודה שהגיע הזמן להאיץ את ההעפלה.⁴⁵ כאותו זמן גילו "שמעון" (ברגינסקי) ודני שינד את האחים קוסטה ודימיטריוס וורניקוס ואביהם "הצבע", שהסכימו להציע את שירותיה של האונייה "אטראטו", אונייה מהירה וחוקה.

מכיוון שהפעילות ביוון נעשתה בלתי-אפשרית, הועברה האונייה לאיטליה, דגלה הוחלף לדגל פנאמי בהתאם לרשימות הממשלה היוונית, וב-25.11.1938 הפליגו 300 חלוצים ב"אטראטו" מנמל בארי באיטליה והגיעו בשלום לחופי ארץ-ישראל.⁴⁶ ואולם, בלי הסכמת ממשלת יוון, לא היה המבצע יוצא לפועל. האחים וורניקוס, בזכות הקשרים הטובים שלהם, הצליחו להעלות את הנושא בישיבה רשמית שארגנו עם כמה שרי ממשלה. בפגישה, הובהרה מידת הלחץ שהפעילה ממשלת בריטניה על משרד התוך היווני. למרות זאת, הושג הישג של ממש מן הפגישה. שר ההגנה הבטיח ששלטונות יוון יתעלמו מיציאתה של הספינה מגבולות יוון. באוקטובר יצאה הספינה מיוון ללונציה, שם החליפה דגל.⁴⁷ יותר מאוחר, ב-14 יוני 1939, לאחר שהספינה ("קולורדו") נתפסה, הברית המוסד את דמיטרי וורניקוס מכלא עכו לחו"ל.⁴⁸ מאז אביב 1939, החליף קיבוצניק צעיר, יוצא אר"ב מקיבוץ בית-השיטה, ששמו שמריה צמרת, את יחיאלי באתונה לחפש אוניות עבור ה"מוסד".

"בקסמו האישי ניסה שמריה לעודד מחדש את עניינם של האחים וורניקוס בפעולותינו, אחר שאיבדו שלוש מאניותיהם, שנתפסו והותרו על ידי הבריטים. אך אבדן האניות הנחית מכה כה מדכרית על האחים וורניקוס, עד שלא היה אפשר להגיעם לחזור ולהסתכן".⁴⁹

כשבדצמבר 1939 נתקעו שלוש אוניות קטנות נושאות פליטים בנמל הדנובה הקפוא ביוגוסלביה, התקשר צמרת עם יאן פנדליס סוכן אוניות יווני שעבד בבוקרשט, בעזרתו מצאו ספינת קיטור יציבה, קטנה אך אמינה, ה"דאריאן". ה"דאריאן" שטה בין יוגוסלביה רומניה וארץ ישראל, עד שעלתה על מוקש וטבעה.⁵⁰

המשך הפעילות הרוויזיוניסטית

לאחר הרחת גלילי מפעילותו המשיכו הרוויזיוניסטים בפעולות ההעפלה

שלהם. בתמונה הכוללת, הם עשו בשנתיים הבאות יותר מאשר בין 1934 לאמצע 1938. לאחר הפלגות "אף-על-פי", היתה האונייה הראשונה דראגה א'. המארגנים נענו בחיוב לבקשת "אגודת ישראל" לקחת קבוצה של יהודים אורתודוקסים מאזור בורגנלנר בגבול האוסטרי-הונגרי, אשר זמן קצר קודם לכן הותקפו באכזריות על ידי האוכלוסייה הגרמנית בעידודם של קנטרנים נאצים. מרדכי כץ ופאול האלר נסעו מאוסטריה לפיראוס לחפש ספינה. בספטמבר 1938 התנדב גלילי לעזור להם ומצא להם בעל ספינה בשם דאוואריס. דאוואריס שלח מאתונה לפיומה שבאיטליה את ה"דראגה", וזו עשתה כמה הפלגות מאיטליה ומיוגוסלביה דרך הרנובה.⁵¹ בנוסף ל"דראגה" החכיר דאוואריס לרוויזיוניסטים את האוניות "צ'פו" ו"אלי".

טבלה א'*

אוניות של התגנה - עלייה ב' 1937-1939

שם האונייה	תאריך כניסה לארץ ישראל	מספר עולים
1. פוסידון א'	12.1.38	65
2. ארטמיסיה א'	25.4.38	128
3. מוסידון ב'	25.5.38	65
4. ארטמיסיה ב'	23.7.38	157
5. אטראטו א'	30.11.38	300
6. אטראטו ב'	15.1.39	300
7. אטראטו ג'	20.2.39	300
8. אטראטו ד'	15.3.39	378
9. אסימי	11.4.39	470
10. אטראטו ה'	23.4.39	408
11. אטראטו ו'	30.4.39	337
12. אטראטו ז'	28.5.39	400
13. קולרדו ד'	14.6.39	379
14. קולרדו ה'	28.7.39	377
15. דורה	12.8.39	480
16. טייגר היל	1.9.39	763
סה"כ		5,307

* אריה ל. אבנרי, מולוס עד טארוס, עשור ראשון להעפלה 1934-1944, יד שבנקין והוצאת הקיבוץ המאוחד 1985.

טבלה ב'

אוניות הרוויזיוניסטים* 1937-1939

שם האונייה	תאריך כניסה לארץ ישראל	מספר עולים
1. אף-על-פי	13.4.37	15
2. אף-על-פי	ספטמבר 1937	54
3. אף-על-פי	מארס 1938	86
4. אף-על-פי	יוני 1938	381
5. דרגה א'	אוקטובר 1938	180
6. דרגה ב'	דצמבר 1938	550
7. אלי	דצמבר 1938	540
8. צ'פו א'	5.12.38	734
9. רלפא	דצמבר 1938	250
10. קטינה	6.2.39	800
11. צ'פו ב'	16.4.39	750
12. אנגיה רוזני	22.4.39	465
13. אנגיוס ניקולאיוס א' (פלש טרנספורט)	4.6.39	692
14. אסתיר (פרצים)	28.6.39	720
15. ניקו	20.6.39	560
16. אנגיוס ניקולאיוס ב'*	23.8.39	814
17. פאריטה	22.8.39	724
18. אוסיריס	אוגוסט 1939	650
19. טריפולי	אוגוסט 1939	700
20. פרוסולה***	1.9.39	654
21. נעמי יוליה	25.9.39	1130
סה"כ		11,449

* ובכלל זה אוניות של פעילי ההסתדרות הציונית החדשה אשר הוצאו מן התנועה, בשיתוף עם סוכני גסיעות. קטגוריה זאת כוללת את מס' 12, 13, 15, 16, 18, 20* ובמסגרתה נשלחו ארצה 4,535 עולים (ראו: אבנרי; בני שריג, הגרעונים באוניות ההעפלה, תל-אביב 1988, עמ' 10-13; מרדכי נאור, ההעפלה, 1934-1948, תל אביב, 1981).

** 769 מעפילים היו באונייה "רים" כשעלתה באש לאחר יציאתה מרודוס ב-6.7.39. הניצולים הושבו לרודוס, ולאחר שהות של שישה שבועות במחנה צבאי צורפו לקבוצה של 45 יהודים מקומיים. מרודוס הם הפליגו באוניית ה"אגיוס ניקולאיוס ב'" ב-20.8.39, וב-23.8.39 הגיעה האונייה אל מול חוף נתניה שם נאסרו המעפילים כדי סיוור משטרת החופים הבריטית.

***נוסעי ה"פרוסולה" העברו לאונייה "טייגר היל".

טבלה ג'

אוניות שהגיעו בחסות קבוצות אחרות 1937-1939*

אנייה	תאריך כניסה לארץ ישראל	מספר עולים	מארגן
1. סנדז	מארס 1939	270	מוכן נסיעות
2. אסטיה	אפריל 1939	699	מוכן נסיעות
3. קוליבה מריה	מאי 1939	350	
4. אגיוס ניקולאיוס**	19.5.39	309	ד"ר ברוך קונפינו
5. ליזל	3.6.39	921	מכבי וינה
6. דימיטריוס	7.6.39	244	
7. לאס פראג	1.7.39	370	מוכן נסיעות
8. רודניצ'ר א'***	10.8.39	305	ד"ר ברוך קונפינו
9. רודניצ'ר ב'	16.9.39	371	" "
10. רודניצ'ר ג'	14.11.39	457	" "
סה"כ		4,296	

* אבנרי; נאור; שריג, עמ' 11-13.

** אין זו אותה אגיוס ניקולאיוס של הרמן פלש בעלת אותו שם, הרשומה במבלה של האוניות הרוויזיוניסטיות.

*** אונייה שארגן ד"ר קונפינו לאחר שמצא סוכן בשם ליקיזוס שהציע להשכרה אונייה שהיתה בבעלות חברת ספנות יוונית.

טבלה ד'

סה"כ לשנים 1937-1939	מספר עולים	%
הגנה - עלייה ב'	5,307	25.21
רוויזיוניסטים	11,449	54.38
אחרים	4,296	20.41
סה"כ	21,052	100.00

בסיכומו של דבר הביאו הרוויזיוניסטים מעל למחצית העולים לפלשתינה בשנים 1937-1939. המוסר לעלייה ב' הביא רבע מהם, וגורמים אחרים, בעיקר סוכני נמיעות, הביאו לארץ קצת פחות. ב-1939 עזרו לרוויזיוניסטים עולים רבים שארגנו פעילי הצ"ח לשעבר אשר הודחו מהתנועה, ושכמה מקרים עבדו בשיתוף עם סוכני נסיעות. מתוך סך של 11,449 עולים שהביאו הרוויזיוניסטים, 4,535 הוכאו בידי גורמים אלה. רשמית לא תמכה התנועה

בנסיעות אלה, אך הן היו פרי יוזמה של אנשים שבבגד היו מעורבים בארגון העפלה ולאחר שהודחו כאמור מן התנועה, המשיכו את פעילותיהם לכתחילה השעה.⁵²

הרוב המכריע של האוניות השתייכו לבעלי ספינות יווניות, והן אף אוששו בידי חובלים יווניים.

ספינות העפלה רבות עברו במי יוון ולעתים נתקעו הספינות או עלו על שרטון. כך למשל, בנסיעה השנייה של ה"ציפ"ו⁵³ על יד כרתים, פגעה האונייה בסלע וחור ניכר בתחתיתה. הנוסעים הועברו לאונייה "קאטינה" אשר עגנה על יד האי והם הפליגו בצפיפות גדולה. קודם לכן ניסה שלמה טרכטמן להזיז באמצעות ההגה את האונייה מן הסלע, אך ככל שהמשיך לנסות, גדל החור והלך, ויותר ויותר מים תדרו לספינה. החבל שחיבר את ה"ציפ"ו לקאטינה נקרע והאונייה הראשונה טבעה, שני מלחים טבעו לאחר שקפצו למים בניסיון לסתום את החור.

בעלי הספינות הסתכנו כשהחכירו את ספינותיהם למטרות העפלה. אם נתפסו, - הסתכנו במאסר ובהחרמת ספינתם. במדסיי נפגשו אליהו גלעזר ואברהם סטבסקי מהרוויזיוניסטים עם בעל ספינה בשם מינולאקיס, אשר סיפק את האוניות "פאריטה" ו"נעמי ג'וליה".⁵⁴ בהתחלה, דרש מינולאקיס ערבות מרוטשילד, אך לבסוף הסכים לקבל כתב ערבות מהמשרד של הצ"ח בלונדון. ה"נעמי ג'וליה" הסיעה 1,300 מעפילים, ובכללם 300 תברי בית"ר. האונייה הפליגה מסולינה, רומניה. המארגנים התכוונו להסיע באונייה 1,200 בית"רים מפולין, אך בלבד הספיקו להגיע לאונייה ולהציל את חייהם מידי הנאצים. כשנכנסה האונייה למפרץ חיפה, הוחלט בפיקוד האונייה ליזום מהלך חדש, וביקשו רשות להוריד את הנוסעים.⁵⁵ השלטונות התבלבלו והרשו לנוסעים לרדת. רב החובל נאסר והואשם בהבאה בלתי-חוקית של מהגרים. במשפט הוא הוכיח שההורדה לא היתה בלתי-חוקית, הוא הביאם לחיפה, והם ביקשו רשיון לרדת, וברשיון הונפק להם. רב החובל יצא זכאי במשפט ושחרר יחד עם הספינה.

בתחילת 1939, לאחר שבמשרד העלייה של הצ"ח שררו תקוות גדולות להגדלת ההעפלה עקב ועידת פריס,⁵⁶ נסעו מווינה לקונסטאנצה 151 פליטים ובכללם משפחות עם ילדים וקיבלו סיוע מגורמים מקומיים, הם עלו אח"כ על האונייה "רים".

גורגשטיין וסוכנות הנסיעות "רומניה" החכירו את האונייה "רים" והביאו אותה לקונסטאנצה.⁵⁷ השלטונות הבריטיים ציינו שהיו בה 454 פליטים ויעדם: חוף עזה.

וילי פרל, שגורש מרומניה, הגיע לרודוס. שם מצא מועמרים לעלייה -

יהודים מקומיים ופליטים שמצאו שם מקלט. פרל טילפן לקורנשטיין והם סיכמו שה"רים" יעבור ברודוס וייקח עוד 200 עולים.

קבלת העולים האלה ספקה פתרון חלקי לבעיה פוליטית קשה שעמדו בפניה 118 משפחות יהודיות (350 נפש בקידוב) ברודוס.⁵⁸ ברוח חקיקה אנטישמית משנת 1936, חפצה איטליה לבטל את האורחות האיטלקית של יהודי רודוס התושבים, שהגיעו בעיקר מתורכיה. (מאז 1923 היה האי תחת ריבונות איטלקית בהתאם לאמנת לואן שנחתמה באותה שנה) ליהודים האלה ניתנה ארכה לצאת את האי עד מאי 1939. מתוך 200 יהודי רודוס שהצטרפו להפלגה, כ־75 נפשות (19 משפחות) עמדו אפוא להיות מגורשים מהאי.

לאחר שהאונייה "רים" הגיעה לאי רודוס והעלתה על סיפונה 200 עולים יהודים (ב־6 יולי 1939) עלתה האונייה באש והתחילה לטבוע. למולם, היתה האונייה "פיומה" בסביבה, ומלחיה הצילו את נוסעי ה"רים" והביאום בחזרה לרודוס. השלטונות האיטלקיים שיכנו את המעפילים במחנה צבאי עד שהממשלה המרכזית החליטה על גורלם. לכמה מהנוסעים חסרו דרכונים. ולדעת הבריטים לא היה לאן לשלחם. באותה העת תמכו שלטונות איטליה בערביי ארץ ישראל ולא התירו נסיעה לארץ ישראל. הברירה היחידה היתה לשלוח את האונייה חזרה לרומניה. אם תימצא אונייה רומנית שתסכים להעביר את הנוסעים.

עמדת איטליה הפשיסטית כלפי הערבים והרצון להיפטר מן היהודים היו הגורמים העיקריים שהובילו להחלטה לאפשר ליהודים להישאר באונייה. בהתנגדות זו הועלו על הסיפון עוד 45 פליטים שהגיעו לרודוס וחיכו לגירוש. כעת חיכו לעלות ארצה 814 יהודים.

ניצולי האונייה היו במצב ירור. הקהילה היהודית של רודוס סיפקה לפליטים עזרה ככל שיכלה, אך העזרה לא היתה מספקת.⁵⁹

שישה שבועות שהו ניצולי ה"רים" במחנה. באותו הזמן, הגיעה מארץ ישראל משלחת מצוידת בסוכי כסף, מזון וביגוד. אך מארגני המשלחת לא שמרו על החשאיות המתבקשת. וילי פרל נאסר על ידי השלטונות האיטלקיים, ושימש כנראה בן-ערובה עד שהפליטים יעזבו את האי. פרל התקשר עם גורנשטיין, שחבר מורורלאקיס את האונייה "אגיוס ניקולאיוס" שזמן לא רב קודם לכן הטיעה עולים לאונייה "סלומיה" וחזרה לפיראוס. הוסכם שוורדלאקיס יחזור על התרגיל שביצעה אונייתו בהפלגה הקודמת – להשיט אותה בליווי סירות מפרש, ובגבולות, ממול לחוף, להעביר את הנוסעים עליון כך שבמקרה סירות המפרש יחרמו לא ייגרם נזק רב.

ב־20 באוגוסט 1939 שטה ה"אגיוס ניקולאיוס" עם 814 פליטים מרודוס וב־23 באוגוסט, הגיעה אל מול חוף נתניה. פטרול חופים משטרתי גילה את

האוניות, החרים שתי מפרשיות והביאן לחיפה. סירת המנוע מן האנייה אגיוס ניקולאיוס הגיעה ישר לנתניה. הצבא הבריטי הוועק לחוף, חסם את הגישה לנקודת ההורדה ואסר את המעפילים.

האוניות העצמאיות: 1940

ב־1940 מילאה יוון תפקיד מרכזי בתנועת הספינות שאורגנו על ידי גדולים עצמאיים. מורונה, שלת ברוך קונפינו 400 עולים באוניית "ליברטאר"⁶⁰ בימים אלה כשיוון היתה בציר ההעפלה, נקראו יהדות יוון והקהילות היהודיות של אתונה ושלוניקי להעניק עזרה. יהודי יוון לא איכזבו את אחיהם. המעפילים קיבלו עזרה כספית, ויהודי יוון הוסיפו "קצת משלהם" ועזרו להכין את האוניות להפלגה. "ליברטאר" עגנה באי לסבוס ונכנסה למפרץ העיר מיטליני.

כעידדה היוזמת סיגרי, על חוף המפרץ, קיבלו המעפילים יחס טוב וחם. היוונים השאלו להם אונייה כדי להעביר את הנוסעים מה"ליברטאר" אל החוף. הכפריים הסכימו למכור להם ירקות ופירות, ומכפר באזור בא מכונאי לתקן את המנוע.

למרות האירוח החם, לאחר שבועות של נדודים בתנאים צפופים, חלו כמה מעפילים בצפדינה ואתרים בטיפוס, שוב נתבקשה עזרה מהקהילות היהודיות של אתונה ושלוניקי. שליח נשלח למיטליני מטעם הקהילות, וזה סייע לנוסעים וסיפק להם ציוד להמשך הנסיעה.

לאחר שבועיים תוקן המנוע של ה"ליברטאר" והאונייה שטה לאורך איי הרודיקאניו, שהיו תחת ביגוש איטלקי. כשנעצרו המעפילים בתורכיה, הם לא זכו לקבלת פנים חמה, ובקושי השיגו מים. שוב נתקע המנוע, אך האונייה המשיכה לשוט בכוח המפרשים. הנסיעה נמשכה באיטיות, החום הכבד מאוד, והטיפוס התפשט במהירות. ב־18 ביולי 1940, שישה שבועות לאחר שהפליגה האונייה מורונה, הגיעו המעפילים אל החוף שממול לזכרון יעקב.

ברטולד שטורפר, שהיה אחד מן המארגנים העצמאיים המרכזיים ב־1940, ביקר ביוון כדי לקנות אוניות. הוא ריווח לקהילות היהודיות של וינה, דנציג, ברלין, ובודפשט והזהיר אותם מפני סוכנים מפוקפקים ועודד אותם לסמוך עליו בלבד.⁶¹

שטורפר היה נציג הקהילות היהודיות של וינה, ברלין ופראג. הוא עמד בראש משרד הגירה בשם Ausschuss für Jüdische Überseetransporte (הוועד לשליחת יהודים מעבר לים), אך בפועל הוא אולץ על ידי "הצנטראלשטלה"

של אייכמן לזרז את יציאת היהודים לארץ־ישראל. בערך בפברואר 1940, מינה אותו הגסטאפו להיות הנציב המנהלי לכל המשלוחים הבלתי־גאליים.⁶² מאבגרינוס, בעל חברת אוניות, הוא קנה שלוש אוניות: ה"אטלנטיק", ה"פסיפיק", וה"מילוס", אשר הביאו לפי סדר שמתיהן 1,800, 1,000, ו-700 מהגרים. ביולי 1940 עברו האוניות מפיראוס לנמל טולמצה שברומניה.

הן הפליגו תחת רגל פנאמי.⁶³ ואולם רק בחודש ספטמבר הפליגו האוניות כשהגיעה ה"פסיפיק" לחיפה ב-1 נובמבר 1940, הוצב משמר משטרתי באונייה.⁶⁴ ב-4 בנובמבר הועברו הנוסעים ב"פסיפיק" ל"פטריה", יחד עם 130 אנשים מה"אטלנטיק". יותר מ-200 איש טבעו בפיצוץ ה"פטריה" שביצע חברי ההגנה כדי למנוע את יציאת האונייה תורה ליס. הניצולים קיבלו רשות להישאר בפלשתינה. יתר הנוסעים מן ה"אטלנטיק" גורשו למאוריציוס.⁶⁵

הצלת יהודי יוון במלחמת העולם השנייה

בשנתה הראשונה של המלחמה עדיין היה אפשר לשלוח ספינות בימי־התיכון, ואולם עם כניסת איטליה למלחמה ביוני 1940, וקביעת ים־התיכון כשטח קרב עם האויב צומצמה מאוד האפשרות הזאת. שנה אחר כך והחל מיוני 1941 נחשב הים התיכון כ"שטח מדיבה חסומה", והוא הפך לאזור קרב של הצייס הלוחמים, כל אחד מהם מצויד בציוד חריש שנועד לזוהות כל תנועה ימית, וצי של צוללות נושאות פגזים, המוכנות לירות בכל ספינה חשודה בדרך. כנסיבות אלה מצאו הפליטים היהודים את עצמם בתור פיונים כשהם מאוימים על ידי כוחות ימיים שונים.⁶⁶ זה היה המצב עד אוגוסט 1944, ואולם ממשלות של מדינות שונות התעלמו מתנועת הספינות מיוון, תורכיה ואיטליה כלפי חופי פלשתינה. רק בארץ ישראל נתקלו הספינות במחסומים בריטיים. אף על פי כן התגברו כמה מהן על המכשולים והגיעו בשלום לחוף "המובסה".

יש לציין שבתחילת מלחמת העולם השנייה, קודם הכיבוש הגרמני, היו אזרחי יוון כעדיפות נמוכה לקבלת ויזות מעבר מתורכיה לפלשתינה.⁶⁷ אף על פי כן רבים הצליחו לחמוק. בין 1939 ל-1945 עברו כ-40,000 עולים פליטי אירופה דרך איסטנבול מתוך סך של 81,000 עולים לגאליים ובלתי־גאליים שעלו לארץ ישראל בשנים אלה. משם הגיעו העולים לפלשתינה ברכבת שנסעה ררך חאלב, סוריה.⁶⁸

לקראת סוף 1940 ביקשו התנועות החלוציות בפלשתינה, אשר המשיכו לשמור על קשר הדוק עם חבריהן באירופה, מתנהלת הסוכנות היהודית להקים

באיסטנבול נציגות של תנועותיהן כדי לשמור על קשר עם יהודי־העיר בשטחים הכבושים ע"י הנאצים. ב-1941 מונחה לעניין זה משלחת שהורכבה מנציגי 55 הזרמים הפוליטיים כתנועה הציונית.⁶⁹

ברשות לוועד הפועל של ההסתדרות לאחר שובו מאיסטנבול באוקטובר 1943, ביקר טרי קולק את תפקודו של המשרד באיסטנבול והעריך שפמה מהשליחים לא היו מתאימים לתפקדם, לא שמרו על סודיות ולא ככל התנועות חונכו האנשים כמידה הראויה לסכנה ולהקרה שתפקדם מחליב קולק סבר שדי בארבעה או חמישה אנשים כדי לבצע את העבודה, והמליץ להחזיר שליחים הביתה כדי שלא יפריעו.⁷⁰

ס-1943 עברו במשלחת שמונחה ע"י הסוכנות היהודית וההסתדרות, מנחם ברך, וניה פורמנץ, ושיגור (שהחליף אז את יחיאל).

מתוך ה-740,000 לירות ארץ־ישראליות שנתרמו בידי היישוב, הגוינט וקהילות העולם החופשי, ושנועדו למטרות הצלה, רק 8,275 לירות הוקצבו להצלה מיוון. סך זה שולם לפרטיזנים היוונים עבור הצלת היהודים. על כל יהודי יווני שניצל, שילם המשרד באיסטנבול לירה סטרלינג זהב אחת.⁷¹ העזרה שהושיט היישוב ליהודי אתונה היתה העזרה הרצינית הראשונה שהם זכו לה.

מאיסטנבול היה קל יותר לקבל מידע על נעשה בשטחי הכיבוש הנאצי, והמשלחת ניסתה ללמוד על המתרחש בקהילה אחת על פי אירועים שקרו בקהילה האחרת. רוגמה לכך היא הניסיון ללמוד מן המשא והמתן שהתקיים בין יהודי סלובקיה ובין הקצין הגרמני וצלסני בקיץ 1942, על גודל יהדות יוון.⁷²

כשהגיע מנחם ברך לאיסטנבול ב-1943 הוא התקבל בהסתייגות ועורר את חשדות המשטרה. רוב הזמן היו אנשי הצוות תקועים ללא מעשה בגלל העדר כספים ואמצעים. כשנוצרו כבר הודמנויות לתעטוקה, בדרך כלל הן לא נוצלו כראוי. למשלחת גם לא היתה סמכות לתתהייב מעבר לגבולות האמצעים שעמדו לרשותם.

ב-10 במארס 1943, כוטל גירוש יהודי בולגריה והם הוכנסו למחנות מיוחדים, ואולם יהודי תראקיה ומקדוניה אזורים שסופחו לבולגריה לאחר הכיבוש הגרמני של יוגוסלביה ויוון, לא ניצלו ממסע ההשמדה והם נשלחו לטרבלינקה. פרטים אלה הגיעו למוסד בעת ביקורו של אליעזר קפלן באיסטנבול ב-1943. משימתו היתה לשאת ולתת עם הבריטים ועם התורכים, ולברוק יותר מקרוב את האפשרויות לעזרה והצלה.⁷³

יהודי תראקיה נאסרו כלילה שבין ה-3 וה-4 במארס 1943. קודם לכן, מתחילת הכיבוש הבולגרי, נסגרו האזור הרמטית ולא נודע דבר על הנעשה בו.

ב־1942 ובחורף 1943, קיבל המשרד באיסטנבול לעתים קרובות, ידיעות על מצב היהודים בשטחי כביבוש הגרמני, אך אנשי המשרד למדו על גירוש יהודי תראקיה רק שבועיים לאחר שהחל, כשהיהודים היו בדרך לטרבלינקה ותלקט כבר לא היו בין החיים.

לאנשי המשרד באיסטנבול לא היה ניסיון ב־דרכי־ניהול עניינים בתורכיה והם התקשו להשיג כספים. קפלן קיבל מיהודי מצרי סכום מסוים בעת שנשא ונתן עם קייסי, הנציג הבריטי למוחית. הכסף נועד להכשית את הסעמס של ילדי עליית הנוער מארצות הבלקן. ללא "בקשיש" לא היה סיכוי להווי דברים.⁷⁴

הרב יצחק מולכו עשה מאמצים רבים להצלת יהודי יוון בשואה. בחסות ועד ההצלה של הסוכנות היהודית עמד לנסוע לאיסטנבול כדי ללמוד מקרוב על מצב יהודי יוון ולמצוא פתרונות לבעיותיהם. יהודי יוגוסלביה כבר שלחו אז נציג לאיסטנבול אך לראבוגו, לא התממשה הנסיעה למרות התבטחות ולמרות הבקשות הרבות מצד גורמים ציבוריים ופרטיים שונים. חילופי מכתבים שנמשכו מ־9 בנובמבר 1943 עד אוגוסט 1944 מעידים על הסתייגויות קטנות ונסיונות לסכל את הנסיעה מצד פקדי הסוכנות היהודית ואלה בלמו מאמצים ניכרים שעשו יהודים יוונים מודאגים לקדם את הצלתם של אלפי יהודים יוונים.⁷⁵

מתחילת המלחמה עד סוף 1943, היתה זו מחלקת המדינה של הממשלה האמריקאית שארגנה את הפעילות לעזרת הפליטים. לגוף זה היה קשר עם ארגונים יהודים ועם יחידים שהעלו בפניו את גורל הפליטים היהודים. מחלקת המדינה תמכה בהחלטות ועידת ברמודה: דהיינו, העזרה לפליטים מיועדת לפליטים באשר הם ולא דווקא לפליטים יהודים והיא תבוצע תוך התחשבות במגבלות שמציבה המלחמה. עמדתה תוגבל לפעולת הוועד הבין־ממשלתי לפליטים שהוקם בעקבות ועידת אווראן ב־1938, ורק לפיה תושט עזרה לפליטים בעלי נתינות של ארצות האיוב. עקב עמדתה זו לא נעשתה כל פעולה לעזרת פליטים יהודיים בתגובה לתזכירים ושיחות עם סטפן וייז ונחום גולדמן, שנעשו בשם הקונגרס היהודי העולמי והסוכנות היהודית.⁷⁶

באתונה, היה דמסקינוס הארכיבישוף של יוון, בעל המכות הגבוהה ביותר של הכנסייה האורתודוקסית היוונית.⁷⁷ ראשי הכנסייה היוונית האורתודוקסית היו שותפים למאבק נגד שלטון הכובש הנאצי. הכנסייה סייעה ליהודים להסתתר, לקבל מזון ואפילו לברוח במידת הצורך. לאחר שב כ־98% מיהודי שלוניקי, גורשו למחנות ההשמדה כפולין החליטו יהודי אתונה שגורלם יהיה שונה. כ־10,000 יהודים ניצלו בדרכים שונות ביוון, בעיקר בדרום, הרוב הסתתרו באזור אתונה. 2,000 הצטרפו אל הפרטיונים בהרים או התלוו

אליהם. 1,500 עד 2,000 נוספים היגרו לפלשתינה בעלייה בלתי־לגלית דרך תורכיה. הפטריארך דמסקינוס עזר ליהודים להתחבא, סייע להם להתנצר באופן פיקטיבי, ועמד פומבית להגנתם מול כוונות הגרמנים ותכניותיהם. הוא לא חשש להרגיז את הנאצים או לסכן את עצמו. גם משהושם במעצר בית על ידי הגרמנים, הוא נקט צעדים פוליטיים ומוסריים נגד הנאצים וניסה ככל יכולתו לעזור ליהודים. עזרתו ליהודים והעידוד שעורר את אחיו הנוצרים לעזור להם, האריך את הזמן שעמד לרשות היהודים להסתתר ולמצוא מקלט ומני קודם שיצאו מיוון בסירות דיג לתורכיה ומשם לפלשתינה.

כאמור בין 1,500 ל־2,000 יהודים ברחו מיוון והגיעו לפלשתינה בשנות הכיבוש הגרמני מאפריל 1941 עד אוקטובר 1944.⁷⁸ בהתחלה, היה כל התהליך בלתי חוקי. יהודי היה בודד בזכות מהאזור הגרמני במקדוניה, זכנס לאזור האיטלקי בדרום יוון ומגיע לאתונה. הוא היה יוצא מהאזור האיטלקי בסירת דיג או בספינה צבאית אנגלית או יונית מאתונה או מכפר בחופי אסיקה, ומגיע לתורכיה. כשהגרמנים החליפו את האיטלקים ביוון התחמנה, דרש המפקד הגרמני באתונה סטרופ (מפקד גישו ורשה לשעבר, שפיקד על הריס הגישו), את רשימת חברי הקהילה היהודית ואת כתובותיהם. בעידוד א.ל.א.ס. - אי.א.ס. (התנועה הפרטיונית הקומוניסטית לשחרור לאומי של יוון) השמיד הרב של אתונה, אליאס ברזילי, את הרשימות והועבר להרים. לפני צאתו, עזר הרב את חברי הקהילה לברוח מאתונה ולהסתתר.

לנוכח כמה אירועים במלחמה, השתנתה המדיניות הבריטית כלפי ההעפלה. לאחר פיצוץ האונייה "סטרומה" ב־24.2.1942, ולחץ ארנונים יהודיים ובתוכם הסוכנות היהודית, קיבלה השגרירות הבריטית באנקרה הוראה מלונדון להגפיק ויזה לפלשתינה לכל יהודי שמסוגל להגיע לחופי תורכיה בכוחות עצמו.⁷⁹

כבר באוקטובר 1943 התחיל "אי.א.ס." להבריח יהודים יוונים דרך אוויה לתורכיה. התנאים היו שכל יהודי אמיד נדרש לעזור לשני יהודים עניים. בשלהי 1943 ציין מנתם בוד 280 יהודים כבר הגיעו לתורכיה, שלוש קבוצות נוספות היו בדרך ועוד 600 יהודים המתינו לאורך החוף האיגאי היווני לספינות שתסענה אותם לתורכיה.⁸⁰

קפטן תומאס היה האחראי מטעם תנועת הפרטיונים א.ל.א.ס., לתנועת הספינות. בספטמבר 1943 שכנע סגנו יאניס קוקלומאטיס, את אסתר בן־מאיר, תושבת פידאוס, לספק לו שמות וכתובות של יהודים אשר היו מוכנים להפליג לתורכיה. תפקידה היה לשכנע את יהודי אתונה להצטרף להפלגה שיצאה לפתות פעם בחודש, תחת פיקודו של קפטן תומאס, בכל נסיעה השתתפו 40 אנשים. מתציתם יהודים, בשתי אוניות אשר מסיבות

כסחונות לא יצאו מאווייה ברומנית. בספטמבר 1944, הצטרפה אסתר בעצמה להפלגה, מסיבות שאינן ידועות לא הגיעה הספינה ליעדה, ועד היום לא ידוע מה עלה בגורל נוסעיה.⁸¹

ב-12 באוגוסט 1943, קיבל בודר מכתב מהקהילה היהודית של אתונה וזו חודיעה לו שהרב ברזילי נקרא על ידי השלטונות הגרמנים, ונמסר לו שגורל יהודי אתונה יהיה בגורל יהודי שלוניקי.⁸² עד כה לא נתגלו מסמכים מאותו הזמן המתעדים את פעילות המוסד בקשר להעפלה מיוון דרך תורכיה, ואפשר להסיק מכך שעד סוף 1943, לא היה המוסד ערוך למשימה זו. לאחר שהרב ברזילי אותה ליהודים שהיו באזור אתונה לברוח, החלו היהודים לברוח. היהודים שברחו מחצי האי אווייה דרך הים לתורכיה מספטמבר 1943 עד דצמבר 1943, עשו זאת בכוחות עצמם, ובסיוע של יוונים בעלי ספינות דיג פרטיות.

בספטמבר 1943, התקשרו שליחי המוסד באיסטנבול עם בני ארקדי, יהודי מאיזמיר, שהציע למכור להם ספינה בת שמונה טון המסוגלת להוביל 20-10 נוסעים מתוך לחוף.⁸³ הספינה היתה נחוצה לארבע הפלגות בחורש. שאל אביגור הופיע לראשונה לפני כל מבצע כדי לבחון את הסיכויים להכרית בהצלחה פליטים מתוך ליוון בעזרת הפרטיזנים, ולבדוק את מידת העזרה שיכולים יהודי איזמיר להושיט לפליטים עד שיוכלו להמשיך את מסעם לארץ ישראל. דרך נשיא הקהילה היהודית באיזמיר, שכתאי שאלתיאל, הכיר אביגור איש עסקים עשיר בשם רפאל ברקי, שברח מאיזמיר לאתונה לאחר כניסת הצבא התורכי ושב לאיזמיר עקב האיום הגרמני על יוון. רפאל ברקי שמר על קשר עם אחיו המבוגר סלומון, שנשאר באתונה. באמצעות הפרטיזנים שלח רפאל לאחיו מוזון, תרופות ובגדים כדי שייחלקם לעניים באתונה. אביגור הציע לרפאל ברקי להבריח יהודים יוונים לאזור וכאשר יגיעו לחוף התורכי, יראגו שליחי המוסד לספק להם מסמכים לשלוח אותם לארץ ישראל. ברקי הפגיש את אביגור עם קפטן תומאס, והשניים הסכימו על תכנית להסיע יהודים עד לג'שמה שבחוף התורכי.

הנסיעה הראשונה לא היתה מוצלחת: ב-18 בדצמבר 1943, נעלמה האונייה בים ועליה 19 אנשים. פשטו שמועות שכמה מחברי הקבוצה נראו בתאלב, סוריה, ושהאונייה טבעה וכמה מנוסעיה ניצלו. אך ההעברות הבאות הצליחו יותר. קפטן תומאס ירש את תפקיד המארגן באתונה וקפטן יאן פיקר על הנסיעות בין שני התופים. המוסד אף קנה שתי סירות להשלים את השתיים שהפרטיזנים הפעילו להעברת היהודים.

הקשר עם א.ל.א.ס. נמשך, ובאפריל 1944, פגש משה אגמי, נציג המוסד בג'שמה, את נציגי א.ל.א.ס. בדרכם חזרה ממצרים ליוון. הוא הציג את עצמו

כנציג ההסתדרות, והביע את נכונות אידגונו לעזור להם בלחימה נגד הגרמנים והביע תקוות לסולידריות דו-צדדית בקרב כל הלוחמים כנאציזם. הוא ביקש עזרה מ-א.ל.א.ס. בשלושה תחומים: 1. העברת יהודים מאתונה ליעדים שונים ולאוייה; 2. עזרה ליהודים הכלואים במחנה היידארי באתונה ואיסוף ידיעות על היעד שאליו שולחים אותם הגרמנים; 3. הצבת שליה (של המוסד) ביוון שיעסוק עם בהצלת יהודים.

כאות תודה על מאמציהם, שלחה ההסתדרות ל-E.A.M. (האגף הפוליטי של תנועת המחתרת השמאלנית ביוון) שני מכתבי תודה, 250 זוגות נעליים צבאיות, ו-75 לירות סטרלינג.⁸⁴

פעולות הצלה של ספנים יוונים ברומניה בזמן השואה

כבר בשלהי שנות השלושים נעודה תנועת ההעפלה בספנים יוונים שישבו ברומניה, ביניהם מר אנדרוניקוס, הבעלים היווני של האונייה "לזלי" שהביאה לארץ ב-3.6.1939 יותר מ-1,000 פליטים.⁸⁵ או יאן פנדליס, שסייע למפעל ההעפלה. כותב אהוד אבריאל:

"עם כניסתה של רומניה למלחמה נאלצו נציגי 'המוסד' לעזוב את שטחה. עד אז, סיפר רני (שניר י.ב.) קיימו בבוקרשט מגע עם 'השמן' - ינאקי פנדליס, היווני בוגר אוקספורד. פנדליס הציג עצמו כבעל אוניות, אך ההוכחה היחידה להיותו כזה היה הידע המופלא שלו בענייני ספנות (ידע כזה היה לו גם בתחומים אחרים) ובכוננותו התמידית לנסות ולהשיג אויות להובלת יהודים - בכספם של אחרים, כמוכן. אלא שפנדליס לא העניק ל'מוסד' זכות בלעדית על ימתו הדינמית ועל מגיעו שלא יסולאו בפו, ועבד גם עם גופים אחרים שארגנו עלייה בלתי-ליגאלית מרומניה. החשוב בין אלה היה הצוות הדרוויניוסיטי, בהנהגתו של אויגן מייסנר - אדם אמין וישר ובעל חש פוליטי מפותח.

בתחילת המלחמה, כאשר יהדות רומניה הרגישה את עצמה פתאום מנותקת ועזובה לנפשה, קיבל מייסנר החלטה נועזת. כדוגמת הנאצים אסרו השלטונות הרומניים כל פעילות ציבורית יהודית: ארגונים נצטוו להתפרק, הוטל איסור חמור על כינוסים, וגם אסיפות קטנות הזכרו כבלתי חוקיות - כל זאת במגמה למנוע צורה כלשהי של חיי ציבור מאורגנים. מייסנר, שהיה יושב ראש ועדת ההגירה של 'ההסתדרות הציונית החדשה', החליט לא לחסל את הוועדה אך הוסיף לקיים מגע עם חברי הוועדה ועם פנדליס, והצליח להעביר תמיכה לחברי ארגונו ולהקל על גורלם המר.

מתוך יחס הוגן לקהילה היהודית כולה, ללא התחשכות בהשתייכות פוליטית, שמר מייסנר גם על מגעיו עם נציגי ההסתדרות הציונית. בראש המשרד הארצישראלי ברומניה עמד ליאו אנצור, אך נבצר ממנו לפעול, שכן השלטונות הרומניים השגיחו בשבע עיניים עליו ועל כל מי שניסה לבוא במגע אתו. אנצור היה מוכר להם כנציגן הראשי של ההסתדרות הציונית ושל הסוכנות היהודית השנואה עליהם. על אף הפיקוח הזה הצליח מייסנר לשתף את נציגו זה של רוב רובו של הציבור הציוני של רומניה במידע על תקוותיו ועל צפיותיו.

בראשית קיץ 1943, כאשר התעורר פנדליס לפעול הודות לתחושתו החדה, התארגן שיתוף פעולה משולש: חיוני בוגר אוקספורד, הרוויזיוניסט במחתרת וראש המשרד הארצישראלי נטול המשרד וחופש התנועה.⁸⁶

פנדליס, שבעבר הרווית בטף רב משליחי המוסד והצ"ח, הביא בשלהי 1940 לקונסטאנצה אסדת-בקר בנפת של 180 טון בשם "מקדוניה", האסדה שטה בדנובה, אך לא היה לה רשיון ואף לא היתה ראויה להפליג בים. הוא הציע את האסדה לכמה עסקנים רוויזיוניסטים כבוקרשט והם הסכימו לתכוד אותה. בחבורה זו היו פעילי התנועה - מייסנר, אריאל, לאוירנו וגברת גוטמן-בונסקו. הם יסדו חברת-נסיעות החלו לרשום מועמדים לנסיעה. אף שאספו כשלושים מיליון לי לא קיימו את הבטחותיהם והכדיוו על פשיסת רגל היהודים המדומים דרשו את כספם בחזרה, אך לא נענו. הם הגישו תביעה משפטית, כפי שהעיד ברטולד שטרפר במכתב לממונים עליו ב־17 במרס 1941.⁸⁷

כשפלשה גרמניה לבריה"ם הצטרפה אליה רומניה כנקמה על כיבוש בטרבייה וצפון בוקובינה כדי בריה"מ, הרוסים הפציצו את ערי רומניה ואנשי "משמר הברזל" הרומני העלילו על היהודים שריגלו לטובת הרוסים וסימנו למטוסי חיל אוויר רוסי היכן להפציץ. הרומנים הענישו את היהודים עונשים קולקטיביים כבדים. אלפי יהודים נשלחו למחנות ריכוז ודבבות גויסו לעבודות כפייה, ב־7.11.1941 רצחו חיילים רומנים 7,800 יהודים בכיכר העיר יאסו. בקהילות יהודיות אחרות, התפרעו כוחות "משמר הברזל" ורצחו אלפי יהודים.

כתב אבנרי:

"בהלה איומה אחזה ביהודי רומניה. רבים נהרו לקונסטאנצה, בתקווה למצוא שם כלי-שיט כלשהו ולהימלט. אותם יהודים שהגישו תביעה נגד חבורת הרוויזיוניסטים לא העלו דבר, שכן לאחר פרוץ המלחמה חדלו לטפל בתיק הזה. ינאקי פנדליס, שאסדתו היתה בקונסטאנצה, לא רצה לוותר על

הרווח הצפוי, בשיתוף עם אחר מירידי, ראוריאנו, החל לרשום מחדש מועמדים להפלגה קרובה. לאלה שגרשמו קודם נתן הנחה ודשמש שוב, ולהם ולמועמדים החדשים הנפיק תעודת-מסע בחתימתו בשם "קמיטטול עלייה", כלומר - "ועדת העלייה". פנדליס הבטיח לנרשמים כי ההפלגה תהיה עד איסטנבול, שם יעלו בדרכת לארץ-ישראל עם סרטיפיקטים, שכן לסוכנות היהודית יש סרטיפיקטים לא מנוצלים והיא אינה יודעת מה לעשות בהם. ב־769 יהודים, גברים, נשים וסוף, נרשמו אצל פנדליס להפלגה באנייה ששמה הוסב ל"סטרומה" והניפה רגל פנאמה. העולים התרכו במל קונסטאנצה ב־11 בדצמבר 1941 ולמחרת עלו על האונייה. הם היו מופתעים ונדומים - האסדה היתה באורך 16 מטר ובדוחב 6 מטר, צחנת גללי הבקר לא פגה ממנה, לא היו בה שום סידורים למטבח ולשירותים, ואין צריך לומר שלא היה שם מקום להסתדר ללינת לילה. צפופים ודחוקים וללא כל ידיעה כמה מוון ומים וכמה תרופות הוכנו לדרך, ואם יש בה עזרה רפואית כלשהי, היו מוכנים להפליג, ואף חשו מאושרים לנטוש את האדמה שספגה דם יהודי רב. בעת עלייתם על האנייה ערכו פקידי המכס בדיקות מדוקדקות ושדרו ממרבית הנוסעים תפציר-ערך וכסף, ולא משכו ידם גם מבגדים וכלי מיטה. הם נטלו את תעודות הנוסעים קדעו אותן לעיניהם, לאמור: הדרך היא הדיסידית, אל הים, ואין חזרה.⁸⁸

לראובנו, הסתיימה הפרשה באסון. 765 נוסעי האונייה ניספו בפיצוץ שארע בה כשהיתה כמה ק"מ מן החוף. הניצול היחיד, דוד סטוליאד, סיפר ש"ניתן היה לתקן את המנוע תוך שלושה ימים, אלא שפנדליס ושותפיו שיחזו את המכונאים כדי שיידחו את התיקון ככל האפשר, מתוך מחשבה שהשלטונות התורכיים יגיעו למסקנה שאין המנוע ניתן לתיקון ויעבירו את הנוסעים ליבשה, ואז יחזירו הבעלים את "סטרומה" לרומניה כדי שתצא להפלגה שנייה. ואולם, השלטונות התורכיים ציוו על הקברניט להפליג, בלי להתעניין אם המנוע תוקן או לא..."⁸⁹

פנדליס התכיר למוסד גם את שתי האוניות "מאריצה" ו"מילכה".⁹⁰ בין מארס 1944 לבין אוגוסט 1944, עשתה כל אחת משתי האוניות שתי העברות של עולים. יותר מאלף עולים הובאו לאיסטנבול ומשם הגיעו לארץ ישראל הרכבת.

בצל הפגזות הרוסים ברומניה, הפגזות שסיכנו את חיי האזרחים, היה צורך לפנות כמה שיותר יהודים. מרשל אנטונסקו עמד בתוקף בהחלטתו להתיר ליהודים לצאת מרומניה וספינות מלחמה גרמניות הוכילו את ה"מילכה" דרך שדות המוקשים. השלטונות התורכיים לא ראו בעין יפה את כניסתם של 239 מעפילי ה"מילכה" לאיסטנבול ב־30.3.1944. ממשלת תורכיה התנגדה

שהמעפילים יירדו ויסעו על ארמיה להמשך הדרך. לאור פנייה של חיים ברלס לפקיד משרד החוץ התורכי בשם קמיל עוזי הסכים המפקד לתת לשלטים אשרות מעבר, אך הדרגים שמעלו ביטלו את האישור. לאחר מכן פנה ברלס לאלפרד מבי, פקיד בצירות בריטניה באנקרה, וביקש שיפעל למען הפליטים. הדיפלומט הבריטי פנה למשרד החוץ התורכי אך גם הוא קיבל תשובה שלילית. מבי פנה לאירה הירשמן, שגרירו המיוחד של נשיא ארה"ב רוזוולט לענייני אידופה, והירשמן הפעיל את שגריר ארצו שטיינהרד. בעקבות זה נפגש השגריר עם שר החוץ התורכי מנמנסיונלו, שמסר לו תשובה שלילית ומתחמקת. לכסוף, ניתן אישור חד פעמי. שר החוץ התורכי הזהיר שבעתיד אוניות שתגיענה ללא היתרי תישלחנה בחזרה.

בימים אלה שוב עמדה "מילכה" להפליג מקונסטאנצה, למרות הזהרת שר החוץ התורכי. מרכז המוסד בארץ החליט להמיר על שליחת אונייה זו מתוך ניסיון להציל כמה נפשות שאפשר. היתה גם כוונה להוכיח לתורכים שהדתעתם אינה משפיעה. זמן קצר לאחר מכן הגיעה האונייה ללא הפרעה מצד הגרמנים. כשביקש הציר הבריטי משר החוץ התורכי לאשר שוב את ידירת העולים ליבשה ואת המשך רכסם לארץ ישראל, התרגז עליו השר והאשים את הציר הבריטי בעודה לפעולות בלתי לגאליות. הוא מסר לו שידוע למשרדה שהתארגנות לפעילות זו מתוכננת על ארמיה תורכיה, והוסיף שבכוונתו לנקוט פעולות המורות נגד האנשים האלה ולהרוס את המנגנון שלהם. באותו מועד עדיין לא נמסרה לממשלת תורכיה החלטת הקבינט הבריטי מקיץ 1943 שהבטיחה לתת אשרות כניסה לארץ לכל פליט שיגיע בכוחות עצמו לתורכיה. אי מסירת החלטה זו הקשתה על הפליטים היהודים ונמנעה הזרמה גדולה של פליטים לתורכיה כדי שלא לחרוג ממכסת 5,000 הסרטיפיקטים שהוקצבו על פי מדיניות הספר הלבן.

העברת הפליטים נמשכה למרות איומי שר החוץ התורכי. התקיים משא ומתן עם פנדליס על הכירת האוניות "ויטא" שתסיע עולים מבולגריה, ו"סמירנה", אך בסופו של דבר לא נמצא המימון לזה. לקראת ההפלגה הנוספת, היתה "מילכה" וקוקה לתיקונים. עם התקרבות הרוסים לרומניה וההפצצות שלהם על קונסטאנצה, נאלצו השליחים להסכים להעלות המחיר שדרש פנדליס.

לאחר הפלגת "מילכה" מקונסטאנצה ב-24.4.1944 הפסיקה הממשלה התורכית להתנגד למתן היתרי עגינה, ואף סיפקה לפליטים קרונות מיוחדים ברכבת שהובילה אותם עד האלב, סוריה. התורכים היו ערים לתבוסתה הקרובה של גרמניה ולא רצו להתנגד לפעולה שבריטניה וארה"ב תמכו בה.

בסופו של דבר הוריעה בריטניה לתורכיה על החלטתה והצירות הבריטיות באנקרה קיבלה הוראה לחלק אשרות כניסה לארץ ישראל לבל פליט שמגיע לתורכיה. בעקבות כך, הצליחו ה"מאמציה ב" וה"מילכה ב" לבצע את משימותיהן בהביאו מרומניה מעפילים נוספים לאיסטנבול.

1945-1947

לאחר השואה, נעשתה יוון עמדת המוסד מרכז לקניית ספינות ותיקונן. מיוון עצמה, יצאו בין 1945 ל-1946 ארבע ספינות של ניצולי שואה יוונים. לאתונה נשלח צוות מנוסה וגדול יחסית.

אהוד אבריאל נשלח ליוון לאחר ששב לפלשתינה מאיסטנבול.⁹¹ לוי שוורץ חזר ליוון יחד עם יעקב צור (צ'רנוביץ) כחלק ממשלחת של "מגן דוד ארום".⁹² כ-30 אנשים, רובם צוות דפואי, היו פעילים בחסות אונ"א בעזרה לניצולים ובאידגון מעפילים להפלגות. עם האנשים הפעילים ביותר בארגון ההעפלה מיוון נמנו שאר ישוב אורי (שאדיק) מקיבוץ בית השיטה ופינגל וינדרויז מקיבוץ שפיים. שניים אלה עזרו לשוורץ לתבנן את ההפלגות. לקראת סוף 1945 הגיע לאתונה יאני אנידוב להחליף את שוורץ במרכז האחראי מטעם המוסד במקום. משה פרלמן, קצין עיתונות בצבא הבריטי, תרם רבות למאמץ. הוא הברית מבוגרת איתות "מורס קוד" עבורם מפלשתינה ליוון, השיג מזון למעפילים ממחסנים של הצבא הבריטי, ועזר להשיג מצרים טכניים שונים. בנימין ירושלמי עזר מאוחר יותר לרבוש אוניות. מתחילת תקופה זו, היה גאגאניס - "הברווז", סוכן האוניות שהציע את שירותיו למוסד.

שלושה מחנות הכשרה נוסדו באזור אתונה כדי להכין את המעפילים להפלגות ולהוות מרכזי הכשרה חינוכית וחקלאית. הנוער היווני למד עברית, למד שירים עבריים, עבד קצת בחקלאות והכין את עצמו להפלגות.

הספינה הראשונה - "גבריאלה" - יצאה ב-9 בספטמבר 1945 ועל סיפונה 40 נוסעים.⁹³ יצחק אלשיך, יהודי יוני לשעבר, היה רב החובל של האונייה. הספינה השנייה "ברל קצנלסון", בפיקודם של קיפי קפלן ושמואל ינאי⁹⁴ [שניהם פקדו על הספינות "ברל קצנלסון", "חביבה רייק" ו"הנרייטה סולר"] הפליגה מסוגיון ב-22 בנובמבר 1945 ועליה 211 בני נוער. האונייה נתפסה על ידי הבריטים בשהגיעה אל מול החוף של קיבוץ שפיים. הצוות הארץ ישראלי של האונייה הספיק לברוח יחד עם כמה מהנוסעים. שאר הנוסעים נעצרו וישבו זמן קצר במאסר במחנה עתלית.

הספינה הבאה שיצאה מיוון, הייתה רייקי, כללה צעידים יהודים רבים אשר נלחמו לצד הפרטיזנים היוונים וברחו ממנה בזמן מלחמת האזרחים. כלוחמים עם הפרטיזנים, שהיו מוזהים עם E.A.M. - E.L.A.S., בעלי ההשקפה השמאלנית ומודרכים על ידי התנועה הקומוניסטית, נרדפו צעידים אלה כדי הממשלה המלוכנית הימנית והכותות הבריטים אשר שלטו ביוון. ביוני 1946, יצאו מיוון לפלשתינה 462 מעפילים. באונייה היו גם 80-70 צעידים מהונגריה אשר הגיעו ליוון דרך יוגוסלביה.⁹⁵ האונייה הגיעה אל חוף קיסריה והתקשתה להוריד את הנוסעים. לאחר ששמואל יצאי החליט לחזור לים, הקיפו הבריטים את האונייה והכריחו אותה להפליג לחיפה. שם הובאו הנוסעים למאסר בעתלית. חברי הצוות הערמומיים הצליחו לברוח מיד לאחר בואם למחנה, אך המעפילים נשארו שם ושותרו במהלך הזמן.

באוגוסט 1946 יצאה מיוון "הנרייטה סולר" אוניית המעפילים האחרונה שהסיעה יהודים מיוון. על סיפונה היו 536 מעפילים. היו בה ניצולים רבים, קורבנות נסיונותיו הרפואיים של הרופא הנאצי מנגלה ושותפיו, חברי הוונדרקומנדו באושוויץ-בירקנאו, בוגדי הצבא היווני והמערכה היוונית נגד האיטלקים באלבניה, ניצולים מגיטו ורשה, ג'קו רוזן אלוף יוון באיגרוף במשקל בינוני ב-1939, ומדכו האיגרוף במחנה כונה (אושוויץ III), ואלעזר עזריה, קצין גבוה בפרטיזנים. הכנות מיוחדות נעשו כדי להסיע קבוצת אמהות עם תינוקותיהן. ד"ר עזרתי מיוון ליווה את הקבוצה יחד עם בתו. כשהגיעו למפרץ חיפה, הם נתפסו על ידי הבריטים והצטוו להיכנע.

הבריטים ניסו להתנגש באונייה באמצעות אחת מאוניותיהם, ובעזרת צינורות חוקים התירו עליה מיס. בשעלו המלחים הבריטים לסיפון התנגדו להם היהודים היוונים בנבוקים, צינורות ואבנים. ג'קו רוזן וקבוצתו אפילו תפסו 12 מלחים בריטים כבני ערובה ושמרו עליהם ללילה. הצוות ידע שאין להם סיכוי לגבור על הבריטים. למחרת איימו הבריטים להתקיפם בבו. משנבחו קיפוי ושמואל שחיי התינוקות בסכנה, התליטו להיכנע. הנוסעים הועברו לאונייה אחרת, מגודרת בתיל, ונשלחו לקפריסין.⁹⁶ לאחר ששהו שם ארבעה חודשים, קיבלו רשות לעלות ובדצמבר 1946 הפליגו לארץ ישראל.

שנה אחר כך סיפק גאגאניס למוסד אונייה רצועה בשם "הקדושה". האונייה טבעה בים האדריאטי לאחר שאספה נוסעים מיוגוסלביה. היא הוחלפה ב"רפית" שהפליגה בשעל סיפונה 785 נוסעים. קרוב לאי סריני נחרסה "רפית" בסערה. שמונה מעפילים ניספו. באמצעות רדיו אלחוטי, יצר הצוות קשר עם הארץ, ובעקבותיו פנתה ההנהלה הציונית לבריטים וביקשה עזרה. טייסים בריטים הצניחו לנוסעים אספקה. ימים אחרים אחר כך הגיעו אוניות מלחמה בריטיות וספינה יוונית ולקחו את המעפילים לקפריסין.⁹⁷

המעפילים בקפריסין

בדרך כלל ידעו אנשי הסוכנות שנסופו של דבר, מובטח בואם של המעפילים לארץ והם התייחסו למעפילים בקפריסין כמו לאסורים במחנה עתלית.⁹⁸ לרוב, נפסק תהליך ההעפלה בקפריסין, אך בכל זאת היתה התארגנות להבריח מהמחנות אנשי הגנה ומעפילים. יהודה דרכסלר, מפקד משלחת הפלמ"ח לקפריסין, נפגש בלדנקה עם נציג איגודן המחתרת של מפלגת השמאל היוונית כאי, ה-A.K.E.L., כדי לברר דרכי פעולה משותפות במאבק של שתי התנועות נגד הבריטים. דרכסלר ביקש עזרה בתחום המודיעין, עזרה ברכישת נשק והברחת יהודים בספינות של דיגים מקומיים. הארגון הקפריסאי מצידו התעניין בהדרכה ובסיוע מקצועי בבניית מחתרת. אנשי הפלמ"ח באי לא נרתעו מלפעול בנידון; הם חפרו מנהרות וארגנו דרכי בריחה מוחץ למחנה עד הים. בשלבים שונים פעלו במקום חמש מנהרות. כשהבריטים הגדילו את מכסות העלייה המיוחדות הבריחו אנשי "שורות המגינים" יהודים מקפריסין באוניות שהגיעו להסייע את העולים לארץ ישראל. לאחר בריחת אנשים מהמחנה, דרך המנהרות, העבירו אותם נהגי מוניות יווניים לנמל פמגוסטה. ומשם, הועלו לאוניות בתעודות מוויפות כנוסעים סמויים. לאנשי בית"ר היתה שיטה לזיוף מסמכים כדי שיהודים יצאו מהמחנות ויגיעו לארץ. במאי 1948, לאחר קום המדינה, אסרו הבריטים על גברים בגיל גיוס לעלות ארצה. המוסד עוד או לשורות המגינים להבריח אנשים מהאי לארץ על ידי הקצבת כספים, הקמת מערכת קשר והספקת ספינות דיג בשם "ברקיס". מלבד שליח הפלמ"ח יצחק קרלינסקי, וישעיהו ברות שליות המוסד, שריכוזו את המשימה הזאת כפמגוסטה, עברו כ-15 יוונים מקומיים בשכר ועזרו לפעולה. כמה מהם שימשו כנהגי אוטובוסים ומוניות שהסיעו את היהודים מנקודות המפגש לשישה מקומות הריכוז וחמישה מקומות יציאה חלופיים, אחרים שימשו כמודיעים, מספקי מחסה ומודיי-דרך.

סיכום

העם היווני וממשלתו מילאו תפקיד חשוב ומרכזי בתולדות ההעפלה. אמנם בהתחלה היתה השדנות בין הספנים היוונים לבין המארגנים הציונים, היוונים דרשו כסף רב והפעולות הנועות הפחירו אותם בשל הסיכונים הכרוכים בהן. אך ליהודים לא היתה בריחה. גם הגישה אל בעלי הספינות היתה מוגבלת ולא תמיד היה ניתן לאסוף את המימון הנדרש. בעלי הספינות היווניים הסתכנו

בהחלטת הספינות על ידי הבריטים, במאסר אנשי הצוות, בהפגזות כספיים, בתאונות ובפגזות, אך למרות זאת לא נרתעו הספנים היוונים והם המשיכו לסייע. בסופו של דבר, גם אם פעלו ממניעים של בצע בסף, הם ידעו שהם מסייעים להציל יהודים מידי הנאצים ומסירותם נראתה בעליל. אנשים כמו גאגאניס, ראואאריס, ופנדליס עמדו לצד הפעילים הציונים בארגון ובהפעלת ההפלגות. אמנם היו מקרים שבהם ברחו אנשי צוות יוונים לפני סיום המשימה, אך היו יותר מקרים של יוונים שנפצעו או נהרגו בתאונות תוך כדי מאמץ להציל את הספינות או לסייע למפעילים.

הממשלה היוונית התירה למארגנים לפעול בארמת יוון ככל שיבלה. למנהיגיה לא היה קל להתנגד להוראות הבריטיות, ובשלהי שנות ה-30, גבר הפיקוח הבריטי על רצונה של ממשלת יוון לעזור בסמוי לתהליך ההעפלה. לאחר הכיבוש הגרמני, סייעו פקידי הממשלה היוונית למארגני מפעל ההעפלה. למרות הפיקוח הבריטי לא חדלו אישים בממשלה לעצום עין כלפי ההתארגנות ותנועת הספינות. העובדה שדימיטרי וולסטאריס, סייע ליהודים לקבל מסמכים וניירות בזמן השואה ולאחריה, מצביעה על תופעה רחבה יותר ואין הוא היווני היחיד שזכה לתואר "חסיד אומות העולם" מטעם יד ושם וממשלת ישראל.

לעת צרה, כשנתקעה אונייה, הגיע סיוע למקום התקלה. העם היווני הושיט סיוע רב למפעילים, כמוון ובמחסה. כעם של יסאים, היה העם היווני מצויד לסייע לתנועת ההעפלה. וכך הוא עשה גם תחת הכיבוש הגרמני. ואולם, תמיכת היוונים בהעפלה היתה גם ביטוי לתמיכתם בתנועה הציונית ובהקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל מאז העשור השני של המאה הנוכחית. הכרות ממשלת יוון בזכותו של העם היהודי להקים בית לאומי בארץ ישראל כארבע חודשים לפני הצגת בלפור, תמיכה פוליטית פומבית בציונות בשנות ה-20, ושיתוף פעולה בין כוחות ההתנגדות היוונית וממשלת יוון בגולה, לבין התנועה הציונית בזמן השואה, היו ציוני דרך בתמיכת יוון בציונות. הצבעת ממשלת יוון נגד תכנית החלוקה ב-1947 ונגד ההכרה במדינה יהודית סתרה אמנם את תמיכתה רבת השנים בציונות, אך היתה זו תוצאה של אילוצים ושיקולים אחרים, ששיקפו את ראגתה לשלום התפוצה היוונית האורתודוקסית הגדולה באלבסנדריה, מצרים, תחת שלטון ערבי.

גם הקהילות היהודיות ביוון סייעו להעפלה. ביוון לא היתה תנועת עבודה ציונית, כך של"הגנה" לא היו בעלי ברית טבעיים בקהילה היהודית שם. לעומת זאת, סייעו אנשי בית"ר ורודיוניסטים מקומיים ותיקים להצ"ח בארגון ההעפלה ביוון. בשנות ה-30 הגיעו רוב העולים היוונים לארץ ישראל כתיירים ונשארו בארץ. העדר סרטיפיקטים הרתיע בעיקר יהודים בפריפריה, באזורים

כמו תראקיה, תסאליה ואפירוס והם נמנעו מלעלות לארץ. למרות מספרם הגדול של עולי שלוניקי בשנות ה-30, נדצחו רוב יהודי שלוניקי במחנות ההשמדה כי לא היתה להם הודמנות להגיע לארץ ישראל ולהשתקע בה. חוץ ממפעילים מרורוס באונייה "אגיוס ניקולאיוס", לא הגיעו מפעילים מיוון בשנות ה-30. רק לאחר השואה החלו יהודי יוון לעלות לארץ משום ששוב לא ראו את עתידם ביוון. רבים מהם ברחו ממאסר בשל היותם לוחמים ב-א.ל.א.ס. והיו קורבנות של רדיפות הממשלה המלוכנית נגד קומוניסטים. בהעפלה היה משום פתרון גם ליתומים שהוריהם ניספו בשואה, מארבע האניות שיצאו מיוון ב-1945 ו-1946 רק באחרונה - ה"הבריטה סולד" נתפסו המפעילים ונשלחו לקפריסין. ארבעה חודשים שהו המפעילים באי עד שזכו לעלות לארץ ישראל. עיכוב היה גם מנת חלקם של כל יתר המפעילים שנשלחו לקפריסין אך בסך-הכל עברה השהות הזאת בשלום והם זכו להגשים את חלומם ולהגיע לארץ ישראל.

מאז שנות ה-80, משהתרבו המתקנים והפירסומים ההיסטוריים על תולדות יהודי יוון, התברר והלך חלקה של יוון כפרשיות ההעפלה. נתגלו מקורות ארכיוניים עבריים ואנגליים רבים, ואולם עדיין לא נחשפו תעודות של גורמים ממשלתיים יווניים ושל הספנים. כשיפתחו וייחשפו הארכיונים היווניים תתעשר ללא ספק ההיסטוריוגרפיה של הקשר היווני להעפלה, ויוון תתפוס את מקומה הראוי בתולדות ההעפלה לארץ.

הערות

1. ראה: אבנרי, עמ' 22-24.
2. לפי ראיון שערכתי עם לוי שבס לשעבר שוורץ (חיפה, 5 באוקטובר 1987).
- ראה: אבנרי, עמ' 25. לפי אבנרי המלווים שבאו מהארץ היו "מאגדת הספורט הימי של ה"פועל" בתל אביב, שנקראו "נערי הירקון": שייקה כהנא, כמפקד האונייה, כתריאל יפה כרבי-חובל לשעת חידום, ומישקה מקרית חיים כאחראי לנוסעים."
3. ראה: שפר, עמ' 20.
4. ראה: אבנרי, עמ' 24.
5. ראה: שם; נאור, עמ' 11; אבדיאל, עמ' 48-49.
6. ראה: אבנרי, עמ' 24-25; ברגינסקי, עמ' 20-23.
7. ראה: ברגינסקי, עמ' 26.
8. ראה: לוד-ליסאי, עמ' 63-64.
9. ראה: אבנרי, עמ' 28. לפי נאור (עמ' 15-16), האונייה הגיעה למידים ב-16 או ב-17 באוקטובר ושם שהו המעפילים שמונה ימים. אם זה כך, הגיסיון השני של "החולס ב"י" התפלג לכיוון הארץ הדרושה מאוחר יותר ממה שצוין לעיל.
10. ראה: ברגינסקי, עמ' 27.
11. לתיאור מלא של פרשת "החולס ב"י" ראה: אבנרי, עמ' 28-32, ברגינסקי, עמ' 28-35, ונאור, עמ' 21-29.
12. בהתחלה, כשמטקסט היה בתורכיה, הסכים תתי-שר החוץ לאשר את הבקשה לתת למעפילים את הזכות לעבור ביוון, אך לפני שניתנה הרשות חוד מטקסט ליוון והביע את התנגדותו לבקשה.
13. ראה: אי"ע 3 161 V ב. מכתב מאברהם אברמסקי ב-27.2.38, והעיתונים: AKROPOLIS, Athens, 17.11.34; CHAWILA, 29 listopada 1934 Czwartek
14. ראה: אבנרי, עמ' 201.
15. ראה: לוד-ליסאי, עמ' 82.
16. ראה: ניב, עמ' 136.
17. ראה: לוד-ליסאי, עמ' 82; פרל, עמ' 15.
18. ראה: שם, עמ' 82-83.
19. ראה: פרל, עמ' 14-16; אבנרי, עמ' 205.
20. ראה: לוד-ליסאי, עמ' 84-86; אביגור, עמ' 1036-1037; ואבנרי, עמ' 203.
21. ראה: פרל, עמ' 16-17.
22. ראה: לוד-ליסאי, עמ' 86-87.

23. ראיון שערכתי עם מרדכי כץ (תל אביב, 16 בינואר 1987) וכן ראה: לוד-ליסאי, עמ' 87-88; ניב, עמ' 136.
24. ראה: אבנרי, עמ' 203-204.
25. ראה: אביגור, עמ' 1037.
26. ראה: אבנרי, עמ' 205-206.
27. ראה: אביגור, עמ' 1038.
28. ראה: ניב, עמ' 137, ותבס, עמ' 82.
29. ראה: אביגור, עמ' 1038.
30. ראה: אמ"ז, 41-1/12/4. מכתב מס. סטפנאוף (מוכר משותף של המועצה ליהדות גרמניה לא. אברמס מסתדרות הציונית החדשה:
The Executive of the Council strongly deprecates all emigration which is not properly the welfare of the emigrants. The Executive cannot in any way encourage illegal immigration into Palestine and, for this reason, cannot make any contribution towards the object to which your letter referred.
31. שם.
32. ראה: P.R.O., F.O. 371/21888, א.ס. ניילס, סגן מפקח כללי CID למוכר הוראשי, 8.9.1938.
33. שם, הדולד מקמייקל, נציב עליון בפלשתינה, 28.9.1938.
34. שם.
35. שם, ג.ד. קיקרמפאס, 2.9.1938.
36. שם.
37. שם.
38. ראה: אביגור, עמ' 1038.
39. ראה: אבנרי, עמ' 36.
40. שם, עמ' 37-38.
41. שם, עמ' 39-41.
42. ראה: אביגור, עמ' 1040; תבס, עמ' 72.
43. שם, עמ' 77.
44. שם, עמ' 87.
45. שם, עמ' 87. האחים וורניקוס הצילו את חייו של המנהיג הדמוקרטי הוותיק אלפתריאוס ווניולוס אשר הוביל את ההתקוממות נגד המשטר הפשיסטי היווני של אז. לאחר כשלון המרד, שלא תוכנן היטב, האחים וורניקוס שאהרו את ווניולוס וכינהו "הגואל של יוון", הצילו את חייו על ידי העברתו במפינה קטנה לרורוס, כתב אהוד אבדיאל כגירסה העברית (עמ' 47):

"בתקופה הפיוס הכללי שאחרי נטיון המרד הוכיחו האחים וורניקוס בשרון גוספי. בנצלם את קשריהם - וסכומי כסף גדולים - שבו ורכשו להם מעמד של אורחים הגונים; כי המשטר ירע להעריך זריזות ופקחות כשם שסלר מססיות וסרבנות. מאז, שלחה משפחת וורניקוס את ידה במדידות מרוחקות מן בית, והשיסה עזרה רכה לממשלת ספרד הנוקית במלחמתה נגד המרד של פראנקו. והרי זה אשר חיפשו אנשי "המוסר" זמן רב: יורדי ים עשויים ללא תת, היודעים ערבו של כסף אך מככרים להרוויחו בשורתם ענין מבובד."

- .46 ראה: אביגור, עמ' 1401.
 .47 ראה: חבס, עמ' 93.
 .48 ראה: חבס, עמ' 186-190.
 .49 ראה: אבריאל (ע), עמ' 86.
 .50 ראה: שם, עמ' 99-103, 132-134; אבנרי, עמ' 177-191, 391 (טבלה); באואר, עמ' 148-150.
 .51 ראה: אבנרי, עמ' 207-209, פרל, עמ' 91-105, 135-138; אביגור, עמ' 1041.
 .52 לפרטים נוספים ראה: אמ"ן, 41-42, Bukares 2/12/4 "Unsere Transporte".
 1940.7.5: בן ראה: נאור, נספח; אבנרי, עמ' 390-395; וקנת.
 .53 ראה: אבנרי, עמ' 216-217, וראיון עם יוסף קרמין, 28.5.87, חלון.
 .54 ראה: גלעזר, עמ' 106-108, וראיון עם אליהו גלעזר ב' 26.11.86, בתל אביב.
 .55 ראה: קיסטר, עמ' 40-42.
 .56 ראה: אבנרי, עמ' 221, בוועידת פריס, רצה ו'בוטינסקי לחלק את האחריות בין ביתר לבין אצ"ל. ההעפלה חולקה לארבע מחלקות: 1. ארגון משלוחים. 2. משלוח יבשתי. 3. משלוח ימי. 4. בספים.
 .57 שם, עמ' 254-256.
 .58 ראה: מולכו.
 .59 הקהילה היהודית של רודוס תרמה יותר מ-160,000 לירות ל-600 יהודים פליטים מגרמניה ופולניה.
 .60 ראה: אבנרי, עמ' 266-275.
 .61 שם.
 .62 ראה: באואר, עמ' 143.
 .63 ראה: עופר, העלייה, עמ' 266-267.
 .64 ראה: אבנרי, עמ' 282.
 .65 ראה: שם, עמ' 394.
 .66 ראה: ברלס, עמ' 172-173.
 .67 ראה: שם; ב'1 בפברואר 1941 מתוך 2,944 דרכונים שהנפיקו הבריטים ל-4,594 אנשים (הדרכונים הונפקו למשפחות), קיבלו שלושיק 28 דרכונים

עבור 60 נפשות. שטוקהולם, שנמצאה תחת האיום של נוכחות באצית באדמתה, קיבלה 450 דרכונים בשביל 450 נפשות. (זאת הדוגמה היחידה שבה יחס הדרכונים לנפשות היה אחד לאחד).

- .68 ראה: ברר, עמ' 169.
 .69 ראה: פורת, עמ' 218.
 .70 ראה: שם, עמ' 221.
 .71 ראה: שם, עמ' 251.
 .72 ראה: עופר, פעולות, עמ' 365.
 .73 ראה: שם, עמ' 60.
 .74 ראה: שם, עמ' 69.
 .75 ראה: מולכו ב', עמ' 133-137.
 .76 ראה: שם, עמ' 63.
 .77 ראה: שם, עמ' 170-171.
 .78 ראה: כרם, עמ' 83-84; גילברט, עמ' 181.
 .79 ראה: אבריאל, עמ' 138.
 .80 ראה: ברר, עמ' 84-85; בן: היהודים, עמ' 6, 8.
 .81 ראה: בן-מאיר: ברם, עמ' 83. לפי הערכתו של בנה, רפאל, איתרה אסתר בן-מאיר ב-200-300 יהודים, ואלה יצאו מיוון.
 .82 ראה: ברר, עמ' 85.
 .83 ראה: אבנרי, עמ' 355-358; אבריאל, עמ' 158-161, 84. ראה: סטבריאנוס, עמ' 266.
 .85 ראה: פרל, עמ' 151.
 .86 ראה: אבריאל (ע), עמ' 106-107.
 .87 ראה: אבנרי, עמ' 309-310. לפני המלחמה, החכיר פנרליס לברלס ולרוח קליגר את האוניות "הילדה" וה"סייגר היל". ר' אבנרי, עמ' 349.
 .88 ראה: שם, עמ' 310.
 .89 ראה: אבנרי, עמ' 314; ברלס עמ' 181-187.
 .90 ראה: אבנרי, עמ' 358-361.
 .91 ראה: ודדי, עמ' 169-171.
 .92 ראה: שבט.
 .93 לנתונים המהימנים ביותר ראה: נאור, עמ' 142-145.
 .94 ראה: ינאי; קפלן.
 .95 ראה: בריגנסקי, עמ' 392.
 .96 ראה: שעדי, עמ' 51.
 .97 ראה: בריגנסקי, עמ' 333.

אברהמי (עורך), שורשים במזרח, א' (1986), עמ' 145-189.
 ברלס ח', הצלה בימי שואה, תל אביב, 1975.
 גילברט GILBERT M., *Atlas of the Holocaust*, Jerusalem 1982.
 גלעזר א', בטרם זדהה השמש: כשירות תנועת הציונים, תל אביב, 1984.
 הדרי ז', פליטים מנטשים אימפריה: פרשיות עלייה ב' 1945-1948, תל אביב, 1985.
 היהודים "The Jews and the Liberation Struggle: A Report of the Central Committee of the EAM on the Jews of Greece and the Liberation Struggle", *Jews in Greece 1941-1945*, (translated from Greek), Gennadion Library, Athens.
 חבס חבס ב', פורצי שערים, סיפור קורותיה של עלייה ב', תל אביב, 1957.
 כרם י', ידרכי הצלה של יהודים ביוון במלחמת העולם השנייה, פעמים 27 (תשמ"ז, 1986), עמ' 77-108.
 לורליטאי לורליטאי ח', אף על פי, ספר עלייה ב', תל אביב, 1947.
 מולכו מולכו י', "ילקוט תעודות לחקר ימי השואה בקהילות יוון ומאמצי ההצלה", אוצר יהודי ספרד, ד', ירושלים, 1961, עמ' 155-163.
 מולכו ג' מולכו י', "ילקוט תעודות לחקר ימי השואה בקהילות יוון ומאמצי ההצלה", אוצר יהודי ספרד, ג', ירושלים, 1960, עמ' 122-137.
 נאור נאור מ', עלייה ב', מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים תשמ"ג.
 ניב ניב ר', מערכת הארגון הצבאי הלאומי, מהגנה להתקפה 1937-1939, חלק שני, תל אביב, 1975.
 סטריאנוס STAVRIANOS L.S., "The Jews of Greece", *Journal of Central European Affairs*, Vol. 8, No.3. (October 1948), pp. 256-269.
 עופר עופר ד', דרך ביים, עלייה ב' בתקופת השואה, ירושלים, 1988.
 עופר העלייה עופר ר', "העלייה הבלתי חוקית לארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה, 1939-1942", עבודת דוקטוראט, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1981.
 עופר פעולות עופר ד', "פעולות המשלחת וארץ-ישראלית בקושטא - 1943", בתוך: נסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה, ירושלים, 1964.

מקורות

אמ"ז ארכיון מכון רובינסקי, תל אביב.
 א"ע ארכיון העבודה, תל אביב.
 P.R.O. Public Record Office, London.
 בן-מאיר ראיין עם רמאל בן-מאיר, אתונה, 23 בינואר 1986.
 גלעזר ראיין עם אליו גלעזר, תל אביב, 26 בנובמבר 1986.
 ורצברגר ראיין עם הרב שמואל ורצברגר, נוסע ורב באונייה "אסתרי", תל אביב, 16 ביולי 1990.
 ינאי ראיין עם שמואל ינאי, תל אביב 7 במאי 1987.
 קפלן ראיין עם אריה (קיפי) קפלן, חיפה, 28 ביולי 1987.
 שבט ראיין עם לוי שבט (שחרן), חיפה, 5 באוקטובר 1987.
 כץ ראיין עם מרדכי כץ, תל אביב, 16 בינואר 1987.
 קרמין ראיין עם יוסף קרמין, חולון, 28 במאי 1987.
 אביגוד אביגוד ש' ואחרים, ספר תולדות התנועה, כרך ב', חלק שני, תל אביב 1973.
 אבנרי אבנרי א', מולוס עד טאורוס, עשור ראשון להעפלה בדרכי הים, 1934-1944, תל אביב תשמ"ה.
 אבריאל AVRIEL E., *Open the Gates! The Dramatic Personal Story of Illegal Immigration to Israel*, New York 1975.
 אבריאל (ע) א' אבריאל, פתחו שערים, תל אביב 1976.
 באואר BAUER Y., *American Jewry and the Holocaust; The American Joint Distribution Committee, 1939-1945*, Detroit 1981.
 ברד ברד מ', שליחיות עוזבות, מרחביה 1954.
 בוגנר בוגנר ג', אי הגירוש, מחנת המעפילים בקפריסין, 1946-1948, תל אביב 1991.
 בן בן י', יהודי יוון בשואה ובהתנגדות, 1941-1944, תל אביב 1985.
 ברגינסקי ברגינסקי י', עם חותר אל חוף, המשיעשרה שנה בשירות עלייה ב', תל אביב 1965.
 ברד ברד ש', "שליחות ושליחים לארצות האיסלאם", בתוך: יצחק

ראיין

עדות

יאיר דואר ז"ל

שליחותי ל"החלוץ הצעיר" באלכסנדריה 1946-1947

שליחותי לאלכסנדריה היתה השנייה, לאחר שליחותי לסריפולי. שלושה "אבות" היו לה: התנועה ("חבר הקבוצות" וקבוצת רמת-יוחנן); המחלקה לנוער והחלוץ של הסוכנות היהודית; המוסד לעלייה ב'.

כמו מרבית השליחים לארץ זו באותה תקופה, יצאתי לבוש במדי הצבא הבריטי, במחצית ינואר 1946. את המדים והמסמכים קיבלתי בקיבוץ גען, ומשם ליווה אותי חבר הקיבוץ (שהיה חייל באמת) עד המחנה הצבאי באסמאעיליה, שם חיכה לי חבר תנועה מאלכסנדריה, אשר הושבע ל"הגנה". לאחר שפשטתי את המדים ולבשתי חליפה אדמית, עברתי לאחרייתו של חבר התנועה מקהיר, רב וזונהק (כיום חבר ברוד-חיל), אשר ליווני בגסיעה ברכבת עד אלכסנדריה. בימים הראשונים לבואי גרתי אצל חבר תנועה, עד אשר נמצא לי מקום מגורים קבוע אצל משפחת קניבסקי - תוריה של רופאת ילדים ציונית. עקיבא איגד (חבר נצד-סירני) היה או השליח היחיד לתנועתנו, מאחר שמרבית השליחים עזבו את מצרים בעקבות רצח הלודר מוין על ידי אנשי לח"י!

התנועה במצרים

תנועת "החלוץ האחד" היתה משותפת לחבר הקבוצות ולקיבוץ המאוחד ונתונה למרות ההסתדרות; באלכסנדריה היא כללה גם "גורד" (=קבוצה חינוכית) דתי, שלו ויקה ל"בני-עקיבא" בארץ, שכן תנועה זו לא היתה קיימת או בעיר. על המצב בתנועה מספר חודשים לפני בואי כתב עקיבא:

בתנועה החלוצית מתגברת הפעילות. מספר החברים לא גדל באופן

יצחק כרם	282
עמ' 360-370.	
פורח ד', הנהגה במילכוד. הישוב נוכח השואה, 1942-1945, תל אביב 1986.	פורח
PERL W.R., <i>Operation Action; Rescue From The Holocaust</i> , New York, 1983.	פרל
קיסטר י', "עליית אף-על-פי", עלייה ב' (סידרת עידן), ירושלים 1982, עמ' 30-43.	קיסטר
KENNET J., "L'Angleterre, La France et l'Immigration Clandestine en Palestine, 1945-1948", Master Thesis. Universite de Paris - I Sorbonne June 1985.	קנה
שערי י', גירוש קפריסין 1946-1949. ההעפלה, המחנות וחברת המעפילים, ירושלים תשמ"א.	שערי
שריג ג', הגרעונים באניח ההעפלה, יד טבנקין, תל אביב 1988.	שריג

שורשים במזרח

קבצים לחקר התנועה הציונית והחלוצית
בקהילות ספרד והאסלאם

ד

עורך
יצחק גרשון

יד שבנקין

המכון לחקר התנועה הציונית והחלוצית בקהילות ספרד והאסלאם

מועצת המערכת:

ד"ר יצחק אברהמי, ד"ר עירית אברמסקי-בליי,
ד"ר יעקב גורן, יצחק גרשון, ד"ר נוד כהן,
עדיאל קצון, אמנון מגן

עריכה: אמנון מגן
מלכה"ד: יעקב סתר

ISSN 0333-7006

© כל הזכויות שמורות ליד שבנקין
סדר ועימוד: ע.נ.ע. בע"מ
דפוס: קט אופסט - תל-אביב
ישראל 1998